

BİBLİYOGRAFYA

BERTHE GEORGES-GAULIS, *Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Milliyetçiliği*, Türkçe'ye çeviren: Cenap Yazansoy. İst., 1981, Sebât Matbaası, *Tarih ve Edebiyat Yayınları*—4, 156 sayfa, 120 Lira.

Tanıtmaya çalışacağımız eser, Madame Berthe Georges-Gaulis'in, Paris'te 1921'de Librairie Plon tarafından yayımlanan *Le Nationalisme Turc* adlı eserinin tercemesidir. Kitabın başında Şevket Rado'nun *Kurtuluş Savaşı sırasında Madame Berthe Georges-Gaulis, Bir Türk Dostu* başlıklı yazısı bulunmaktadır. Bunda sırasıyla, Nâşid Hakkı Uluğ'un *Millî Mücadele'de Türk-Fırsansız Münâsebeleri* makâlesi ile, Prof. Dr. Feridun Ergin'in *K. Atatürk* adlı eserinden, Sa'dî Borak'ın neşrettiği, "Millî da'vâmızın meşrû'luğunu isbât için pek yüksek fedâkârlıklarda bulunan,, Madame Gaulis'e bir teşekkür mektubu yazılması hakkında T.B. Millet Meclisi Reisliği'nce verilen, ittifakla kabul edilen belgeden faydalanılmış, Berthe Georges-Gaulis'e yazılan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal unvân ve imzâlı, 5 Eylül, 1921 tarihli mektubun Türkçe'ye tercemesinin tam metni de neşredilmiştir.

Şevket Rado'nun, eserin başında yer alan bu yazısında Berthe Georges-Gaulis'in İstanbul'a ilk gelişi hakkında kısaca bilgi de verilmiştir: Parisli gazeteci Georges-Gaulis, Abdül-Hamid devrinde, 1896'da *Le Temps* gazetesinin temsilcisi olarak eşi Berthe ile İstanbul'a gelmiştir. Uydurma haberler vermeyen, memleketimizce ciddi, çalışkan bir gazeteci olarak tanılan Georges-Gaulis, 1912'de, Balkan Savaşı sırasında hastalanıp İstanbul'da ölmüştür. Onun ölümünden sonra eşi Berthe, kocasının işini devâm ettirmiş, ünlü gazeteciler arasında yer almış, Birinci Cihan Savaşı başlayınca siyâsi sebepler yüzünden İstanbul'da daha çok duramayarak memleketine dönmek zorunda kalmıştır (S.5-18).

Berthe Georges-Gaulis, *Türk Milliyetçiliği* adlı eserinin *Giriş*'inde, "Bu küçük kitap, Türk milliyetçiliği üzerinde 1919 yılının Eylül'ünden 1921 Ağustos'una kadar iki yıl süren incelemenin özeti. Anadolu'ya yaptığım iki, İstanbul'a yaptığım üç seyahat bana, Mustafa Kemal Paşa ile değerli arkadaşlarının İngiliz Emperyalizmi'ne karşı sürdürdükleri çetin mücadeleyi yakından görmek ve incelemek imkânını verdi,, diyor. "Daha sonra askeri hareket sona erdiği ve devletin yeniden kurulması söz konusu olduğu zamân, daha derin bir inceleme yapılarak bu millî hareketin asker, sivil ve belli-başlı şahsiyetlerinin ayrı-ayrı değerlendirilmesi,, gerekli olduğu fikrindedir (S.19). Eser, *Bir Mütâreke'nin Sonuçları, Milliyetçi Hareket, Ankara* olmak üzere başlıca üç bölüme ayrılmıştır.

I.

1 — *Mütâreke'nin Sonuçları* adlı *Birinci Bölüm*'ün (S.21-69) üç kısımdan meydana geldiği görülür. *Yaşlanmış Türkiye'nin Can Çekişmesi* başlıklı 1'inci kısmı, Köstence'den kalkan yolcu

gemisinin 21 Eylül, 1919'da Karadeniz-boğazı'na girişi¹, gemide, "deniz ve kara korsanları, Bolşevikler, kaçakçılar, Akdeniz limanlarının mâcerâcı artıkları, ruble kaçıranlar, propagandacılar, ihtilâlcî ajanlar ve bu arada dürüstlüğü çok şüphe götüren birtakım tüccar ve iş adamlarının,, bulunduğu, Kızkulesi yakınında duran gemiye yaklaşan motordaki bir Fransız asteğmeni, bir İtalyan jandarması ile bir İngiliz asteğmeni tarafından sözde kontrol edilerek, şöhretli haydut ve kaçakçıların, altun ve rublelerini, gizli belgelerini kurtarmış olarak karaya ayak bastıklarının anlatılmasıyla, limanda demirlemiş bulunan, topları Türk kışlarına doğru çevrilmiş İttifâk Devletleri donanmasının tasviriyle başlar. 30 Ekim, 1918'de imzâlanan Mondros Mütârekesi, "İngiliz parası almaktan mutluluk duyan ba'zı mâcerâcılar bir yana bırakılırsa, Müslüman Türkiye'nin geriye kalan büyük çoğunluğu ve ordu açıkca milliyetçi,, olduğu, Yunanlılar'ın 15 Mayıs, 1919'da İzmir'i işgâllerinin, İngilizler'in, "Anadolu-Bağdâd demiryolu hattını ellerinde tutmak bahânesiyle Türk milliyetçilerine karşı harekete,, geçmelerinin Fransa'da şiddetli protestolara yol açtığı, Doğu'da İngiltere-Fransa mücadelesi, Türk milliyetçilerine Fransızlar'ın yakınlık duymağa başlamaları ve bunun sebepleri, iktisâdî hayâtın felce uğradığı, halkın kötümserliği, Rumlar'ın ise memnun, çok hareketli olduğu, İstanbul'da entrikaların sürüp-gittiği, ba'zı örnekler de gösterilerek anlatılmış, Fransızlar'ın ve Türkler'in İngiliz siyâseti aleyhinde fikirlerine de yer verilmiştir: Doğu milletlerinin, her şeye rağmen tercih edilir bir ülke saydıkları Fransa'dır; bunun bir sebebi de, İngilizler'in İslâm

¹ Fuad Pekin'in *Atatürk ve Lyautey* adlı makâlesinden, Berthe Georges-Gaulis hakkında epeyi bilgi edinebiliyoruz: Nancy'ye kırk kilometre kadar uzaklıktaki Vezelise nâhiyesine bağlı Thorey-Lyautey köyü şatosunun kütüphânesinde, ayrıca Tunus, Cezâyir gibi, ahâlisinin çoğunu Müslümanlar'ın teşkil ettiği Fransız sömürgelerinin Genel Vâlisi olan Mareşal Lyatuey'nin yeğeni M. Pierre Lyatuey'nin Paris'teki apartmanında mevcut mühim belgeler arasında Atatürk'ün Mareşal Lyatuey'ye yolladığı bir mektubu ile Berthe G.G.'in mektupları da bulunmaktadır. Fuad Pekin, bu belgelerden faydalanarak önce *Türk Dili* dergisinde *Atatürk'ün Bilinmeyen Mektupları* başlıklı makâlesini (Kasım, 1956) neşretmiştir. *Atatürk ve Lyautey* adlı incelemesinde (Belleten, c. xx., nu. 80, Ekim, 1956), Berthe G.G. tarafından kendisine yazılan epeyi mektup bulunmaktadır. Fransa'dan Lyautey'ye yolladığı 23 Ağustos, 1919 tarihli, ba'zı kısımları yayımlanan mektubundaki, "Fas'a dönmeği şiddetle arzulamaktayım, amma daha önce, İngilizler seyâhatime mâni olmak şerefini benden esirgerlerse, Doğu yolculuğuna çıkmak niyetindeyim ,, cümlesinden, o sıralarda memleketimizde de gelmeğe karar vermiş olduğu anlaşılır. İstanbul'a gelişinden on gün sonra, yine Lyautey'ye yolladığı 1 Ekim, 1919 tarihli mektubundaki, "Burada her şey ilgimi kamçılıyor. Tâlimimiz varmış... İnsan tâlih kuşunu yakalamağa niyet etmesin, o kendiliğinden kucağımıza atılır. Hepsini sıra ile görüyorum. Ba'zıları dikkate değer kimseler.. Eğer burada olsanız, sizi herkesten ayırdeden bütün vasıflarımızla, kalben ve rûhen Fransızlar'a bağlı yaşayacak bir Türkiye yaratırdık. Zâten Türkiye de başka birşey istemiyor. Bu muazzam trajedyada küçücük rolümü büyük bir düşkünlükle yerine getiriyorum ve yakında isyân bölgesindeki insanlarla konuşmağa gideceğim,, cümleleri, Türkiye'nin o işgâl günlerinde Fransa'ya yakınlık göstermesini sağlamak için çalıştığını ifade eder (S. 648 v. d.). Nâşid Uluğ'un *Millî Mücadele'de Türk—Fransız Münâsebetleri* başlıklı makâlesinde, her iki mektubun bahsettiğimiz kısımları, terceme bakımından ba'zı farklarla neşredilmiştir; belki tertip yanlış olarak, Berthe G.G.'in İstanbul'a geliş tarihi 21 Eylül, 1919 değil, 14 Eylül, 1919 şeklinde kaydedilmiştir (*Hayat Tarih Mecmuası, Yıl-8, c. 11., nu. 9, 1 Ekim, 1972, s. 13*).

sömürgelerinde halkı küçümseyen, kin ve nefret uyandırıcı siyasetine karşılık, Mareşal Lyautey'nin, başlangıçta kendisinin ön-ayak olduğu "idâresi altındaki milletlerin ilerleme ve siyâsi olgunlaşma hareketine karşı anlayış göstermek zorunda,, olduğuna Türk milliyetçilerinin inandığı öne sürülmüştür. Berthe Georges-Gaulis bu bahse, İngiliz sömürgecilerinin idârece hatâları yüzünden, "Bütün Asya milletleri İngiliz gurûruna karşı ayaklanacaklardır,, cümlesiyle son vermiştir (S. 21-35).

II—*Birinci Bölüm'ün İstanbul'da Tariht Bir Gün — Türkiye'de İngiliz Politikası* başlıklı 11'nci kısmında, 16 Mart, 1920'de İstanbul'un işgâli üzerinde durulmuştur. Daha öncelere âit ba'zı siyâsi hâdiselere dayanılarak, İstanbul'un İngilizler'ce işgâlinin nasıl başlatılıp yürütüldüğü, halkın nasıl hareket ettiği, belli-başlı meb'usların sürgün edilmeleri, Anadolu ile İstanbul arasındaki köprülerin atılması, 16 Mart, 1920 İngiliz kuvvet darbesinin ilk ve te'sirli belirtisi gibi görüldüğü,, Milli hükümetin Ankara'ya yerleşmesi, Mustafa Kemal'in bir bildiri yayımlayarak, "Hıristiyanlar'ın bir kılına bile dokunanların ölüm cezasına çarptırılmasını,, emrettiği hâdiselerinden bahsedilerek, Fransa'nın i'tibârının zedelendiği anlatılmıştır: "İngiltere İzmir'i Yunanlılar'a işgâl ettirmekle işledikleri hatâdan sonra, 16 Mart, 1920 olayı bardağı taşıran son damla oldu. Amma İngiltere de yavaş-yavaş millî hareket üzerindeki kontrolunu kaybediyordu. Artık Anadolu'da neler olup bittiğini öğrenmek için oralara, kendisine çok bahâliya mâl olacak, en seçkin ve tecrübeli haber alma elemanlarını göndermek zorunda kaldı. Bu sûretle Mustafa Kemal de ülkesinde söz sâhibi tek şef oldu. Ancak, Anadolu'nun gıdâ maddeleri yardımından mahrûm kalan İstanbul'da sıkıntılar başladı. Bir de, bütün dünyâ Müslümanlar'ı, Müttefik Devletler'in Mütâreke'yi kötü bir biçimde ihlâl etmeleri karşısında ayağa kalkacaktı. Bütün bunlar biz Fransızlar'ın i'tibârını sıfıra indirdi. Aslında ötedenberi, herkesin çekindiği İngiliz kuvvet ve kudretinden, Fransa hiçbir şey kazanmamış, aksine kendinden ve başkalarından memnûn kalmayan insanlara özgü, ikinci ve kötü bir yük yüklenmişti,, İşte, Fransa bu yüzden, istemeyerek, müttefikimin arkasından gitmiştir. İngiliz politikasını çok iyi anlattığı kaydiyle, Albay L....'in Londra'da, 1920 Haziran'ında söyledikleri, saldırılarının kötü sonuç vermesi üzerine hücumu uğradığı sıralarda karşısındakilere cevâbı nakledilmiştir: "Biz, dünyânın en önde gelen bir milletiyiz ve kimsenin yardımına ihtiyacımız yoktur. Bu yüzden kendi başımıza hareket etmeği tercih ederiz. İşler kötüye giderse bu bizim için daha iyidir, zirâ o zamân gerçek gücümüzü ortaya koymak fırsatı doğar,, ; "Sizin için Doğu bir aksesuar, bir fantezidir. Bizim için ise, bize sâdik kaldığı sürece hayatımız, bizi istemediği zamân da ölümümüzdür,, Bu cevapta siz denilen, İngiltere'nin, Afrika'da ağır bozguna uğrattığı Fransa'dır. Birinci Dünyâ Savaşı bittikten sonra İngiltere, müttefikî Fransa'ya, o savaşta, Almanya'ya karşı birleştiklerini, Doğu için bağımsız hareket etmek istediklerini söylemiş, 1920-21'deki Süriye, Kilikya mes'elelerinde de Fransa'yı arkasından vurmıştır. Berthe Georges-Gaulis, İngiltere'nin Doğu hakkındaki siyâsi fikirlerini anlatırken öne sürdüğü, "Doğu ülkelerinin kapladığı sâhalar, buralardaki halkları eğitime aday olan iki-üç, hattâ daha fazla devlete yetecek kadar geniş değil miydi?,, fikriyle, Fransa'nın da müstemlecekilik, sömürücülük siyasetini gizleyemeyip ortaya koymuş oluyor.

Berthe Georges-Gaulis, 1903 tarihine geri dönerek, Jön-Türkler'in Almanlar'a karşı Fransa'nın, İngiltere'nin desteğini istediğini, İttihâdcılar'ın devirdiği Kâmil Paşa'nın İngiltere'nin te'siriyle Sadâret'e getirildiğini, buna karşı çıkan İttihâdcılar'ın Kâmil Paşa'yı devirdiğini, fakat İngiltere'nin aynı şahsı tekrar iktidâra getirdiğini ve bütün Jön-Türkler'le mücâdele ettiğini yazdıktan sonra şu yanlışı, kesin hükme de varmıştır: "Böylece, ülkede ilk defa millî duygu oluşmağa ve olgunlaşmağa başladı,, diyor. Bu kısımda üzerinde durduğu başka

mes'eleler, 1910'da İngiltere'nin İttihâdçılar'ı bölmeği başardığı, Albay Sâdık'ı elde ettiği, Hürriyet ve İ'tilâf Cemiyeti'ni kuran bu şahsın, Jön-Türkler'in muhâlifleri eski din adamlarını bu kuruluşa alıp partisinin teşkilâtını genişlettiği, 1911'de İttihâd ve Terakki Hükümeti'ni devirdikleri, Kâmil Paşa'nın İngilizler'den yana olan Hürriyet ve İ'tilâf Partisi'ni desteklediği, kurduğu İngiliz Muhibleri Cemiyeti adlı dernekte kimlerin bulunduğu, Dâmâd Ferid'in İngiliz himâyesini kabulü, rüşvet aldığı, onun "aracılığı ile İstanbul basınının dörtte-üçü,, satın alındığı, "bu gazetelerde Firansa'ya karşı saldırgan yazılar sütunları,, doldurduğu v.b. siyâsi hâdiselerle ilgilidir. Bu kısmın son bahsi, İngilizler'in Doğu'da saldırgan siyâsetlerini 1920'de de sürdürdükleridir. "1920'de Türk milliyetçiliği, az zamânda bütün Asya'ya yayılacak olan bağımsızlık hareketinin başına,, geçtiği, İngilizler'in sık-sık görülen vak'alara aldırış etmek istemedikleri öne sürülüyor; "İngiltere, kendisine karşı biriken kinlerin derecesini idrâkte çok geç kaldı. Bu gün kendisine kaldırılmış olan kalkanlar müdhîş egoizmine karşı çıkmaktadır,, denilmektedir (S. 36-53).

III—Eserin yine *Birinci Bölüm*'ünün *Yunanlılar İzmir'de* başlıklı son kısmının içine aldığı başlıca vak'alar İzmir'in, Aydın'ın işgâli, bu arada başgösteren Menemen hâdiseleridir. 14 Mayıs, 1919'da İzmir'in işgâli için Yunanlılar'ın yıldırım taarruzu, 15 Mayıs'ta saat yedide zirhlilerin, nakliye gemilerinin İzmir-limanı'nda demirlendiği, saat onbirde Yunan birliklerinin İzmir'e çıkışı, hücumun hakâretlerle, kan dökerek, yakıp-yıkarak nasıl sürdürüldüğü, halkın bunlarla nasıl mücâdele ettiği yüksek rütbeli bir Fransız subayının not defterinden alınarak nakledilmiştir. Aynı Fransız subayının bir Türk gazetesinden aldığı, "İzmir olayları, *Hadise*² adındaki Türk gazetesine göre, Yunanistan'ın bir diğer ülkenin mandasını üzerine almak şöyle dursun, kendilerinin bizzât vesâyet altına alınması gerekli olduğunu ortaya koymuştur,, notu, bu münâsebetle, "Durum, bundan daha güzel bir biçimde anlatılamaz,, cümlesi, Fransızlar'ın bu işgâli pek benimsemediklerini de ortaya koyar.

15 Haziran, 1919'da, öğleden sonra, Menemen'in ileri gelen Rumlar'ının kasabanın pazarında toplandıkları, bunların ardından yerli Rumlar'dan kurulu bir bandonun, daha arkadan da atı üzerinde Yunan kumandanı geldiği, yan taraflarında da yine Rumlar'ın, "Zito Venizelos !,, diye bağışıp nasıl gösteri yaptıkları, bunların Bergama'ya doğru ilerledikleri, ertesi günü Bergama'da Türk çeteleri tarafından püskürtülen Yunan Birliği'nin yaralılarıyla Menemen'e döndükleri, orada üç gün süren yağmacılık, kal'eye yerleştirilmiş makineli tüfenklerle kasabanın taranması yüzünden meydana gelen maddî zararlar, can kaybı, v.b. saldırmalar yüzünden şikâyetler Menemen tüccarlarından Çerkes Sefer Efendi tarafından bu kasabaya gelen İngiltere ve Firansa'nın temsilcilerine anlatılmıştır; Berthe Georges-Gaulis, bundan başka, Altıncı Demiryol İstihdâm Bölüğü'nün Menemen-İstasyonu'nda vazifeli Fransız Çavuşu Picot'nun 25 Haziran, 1919 tarihli, Yüzbaşı'sına yazdığı mektubundan da faydalanarak, Yunan zulmünün dayanılmaz üzüntülerini nakletmiştir; Çavuş Picot, yardımcısı da olmadığından hayâtın çekilmez hâl aldığı, Gar'da bütün gün oraya-buraya koşarak, silâhlı, silâhsız, piyâde, atlı gelen Yunanlılar'ı uzaklaştırmağa çalıştığını, gitmeyip karşı koyduklarını, ciddi uyarılardan sonra ayrıldıklarını, görüp işittiklerinden nefret duyduğunu yazıyor. 24 Haziran'da Bergama'dan dönen Yunan askerlerinin Gar meydanında bir pazar

² Bahsedilen bu gazetenin doğru adı *Hâdisât*'tir. Eserin tercemesinde tertip yanlış olarak *Hâdisè* şeklinde basılmış olabilir (S. 59); belki, göremediğimiz Fransızca aslında yanlış kaydedilmiştir.

kurup yağmaladıkları gümüş takımları, mücevherleri, giyim eşyası, başkaca şeyler sattıklarını, "İngiliz Hükümeti'nin kendilerine, rastladıkları Türkler'i öldürmelerini emrettiğini, Fransız askerlerinin de kendileri gibi olmasını isteyerek kafa-tuttuklarını yazmıştır. Bu mektubunu Yüzbaşı'sına, oradan aldirarak, "Yunanlılar'ın bulunmadığı bir yere ta'yin,, edilmesini recâ maksadıyla yazdığı anlaşılıyor.

Bir başka belge Râhibe Marie'nin raporudur; bunun 24, 28, 29 Haziran'da Aydın'daki vak'alarla ilgili ba'zı kısımları nakledilmiştir. 24 Haziran, Türkler'in Yunanlılar'a 3 Temmuz'a kadar Aydın'dan çıkıp gitmelerine dair ultiimatı verdikleri tarihtir; Yunanlılar aynı gün Emic-köyü'nü ateşe vermiş, yağmaladıklarını süngülerine takıp Aydın'a dönmüşler, 28 Haziran'da "Yunanlılar Yahudi-mahallesi'ndeki evlerin damlarına yerleştirdikleri makineli tüfenklerle Türk mahallelerine,, ateş etmişler, evleri yakıp yağmalamışlar, Türkler'i sokak ortalarında öldürmüşlerdir. 29 Haziran'da Türk mevzi'lerinin te'sirli topçu ateşine karşı koyamayıp çekilmeğe başlamışlardır. Yunan askerlerinin ordu birliklerine katılmak üzere çekilirken ellerinden gelen zulmü yaptıkları, Türkler'in de haklı olarak misillemede buldukları kaydedilmiştir. Türkler'in haklı olduğunu gösteren bir başka belge. 1919'da Doğu'daki ordunun İstatistik Servisi'nce tesbit edilen rakamlardır. Başlıca üç maddenin alındığı bu listede, Aydın Vilâyeti'nin Müslüman Türk, Rum nüfusu; İzmir Vilâyeti'ndeki Türk, Rum mekteplerinin ve öğrencilerin, câmi, Rum ve Ermeni kiliseleri ile; Aydın'daki büyük ve küçük câmilerle medreselerin, Rum ve Ermeni kiliselerinin sayısı tesbit edilmiştir; Rum ve Ermeniler'in bu bakımlardan o vilâyetlerde hiç de mühim bir yer tutmadıkları görülmektedir. Eserin *Birinci Bölüm*'ünün bu 111'üncü kısmı, Yunanlılar'ca işlenen böylesine cinâyetlerden, fecî şeylerden sonra suçlulara ba'zı cezâlar verildiği, diğerleri sıkı kontrol altına alındığı, "Fransız-İngiliz Karma Komisyonları duruma müdahale ile her tarafı dolaşarak ba'zı soruşturmalara,, ve "silâhli çatışma artık, oldukça kesin bir şekilde çizilmiş bir cephede cereyân etmeğe,, başladığı, Fransızlar'ın o sıralardaki müttefikleri arasındaki tutumu hakkında verilen bilgiyle sona ermiştir (S. 54-69).

II.

Eserin, *Milliyetçi Hareket* başlıklı *İkinci Bölüm*'ü de üç kısma ayrılmıştır (S. 70-116). *Milliyetçiliğin Doğuşu* başlıklı 1'inci kısım, Milli Hareket'in İstanbul'da da sâdık yanlıları bulunduğu. Müslümanlık esaslarından da faydalanan, da'vâları yoluna baş-koymuş bu fedâîlerin, "ülkelerine Fransa'dan yeni gelmiş Fransızlar'la ilişki kurmak ve onlara, vahim durumlarını ve ümitlerini bildirmek için,, can-attıklarını, ülkenin iç kısımlarından kıyâet değiştirerek İstanbul'a gizlice gelen fedâîlerin anlatılmasıyla başlıyor. Böyle fedâî komiteci-lerden biri de, kimse görmeden, gecenin geç saatinde Berthe Georges-Gaulis ile buluşup görüşen, milliyetçilerin başta gelenlerinden Dr. R....'dür. Her türlü sorumluluk ve başarı-sızlığın ağırlığı onların omuzlarına yüklendiği, haberlerin en kısa zamanda ulaştırılmasının onlara bırakıldığı, "bir savaşın veya bir müzâkerenin kaderi onların mahâret ve ustalıklarına,, bağlı bulunduğu, kendilerine düşen vazifenin, Milli Hareket'le ilgili haber almak, belgeler elde etmek işinin zorluğu kaydedilmiştir; bu arada, Dr. R....'nün, "Bizim hareketimiz tamâniyle vatanseverlik hareketidir. Bu kelime belki sizi şaşırtır; bunu Türkiye'de daha önce

duymamışsınızdır. Vatanseverlik, Mütâreke'den sonra, bizim çektiğimiz ıztırâblardan doğmuştur,, dediği de nakledilmiştir³.

Bu *Başlangıç*'tan sonra, "Bu, Berlin'in adamı Enver değil, onun rakibi, Anafartalar gâlibi, askerlerinin ve Müslüman milletlerin hayrânı Mustafa Kemal,, üzerinde durulmuştur. "Bundan sonra o, Türkler'i harekete getirecek olan milli duyguyu şahsında toplayacaktır,, ; "Hem Avrupa'da, hem Asya'da ecnebî müdâhalesine karşı sürdürülecek savaşta gerçek şef o olacaktır,, deniliyor. Mustafa Kemal'in öğrenimi, Harb Okulu'nu bitirdikten sonra ta'yin edildiği yerlerdeki askerî başarıları, 1908'den Samsun'a çıkıncaya kadarki resmi hayâtı, üstlendiği gizli vazifeleri, Sivas Kongresi, Bâb-i Âli'nin tutumu hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu arada Mustafa Kemal'in şahsiyeti hakkında öne sürülen fikirlere de yer-yer rastlarız: 1908'de İstanbul'a geldiğinden bahisle, "Çok yetenekli ve becerikli arkadaşlarla birlikte çalışmış olduğundan, ihtilâlcilik san'atını bütün incelikleriyle öğrenmişti: Komiteler kurmak, propaganda yapmak, azar-azar nüfûz ve hulûl gibi.. Amma, bunlardan pek fazla zevk almıyordu; çünkü her şeyden önce, komutanı Mahmud Şevket Paşa gibi, o da bir askerdî,, fikri öne sürülüyor. Uzağı gören bir şahsiyet olduğunu anlatmak için, Haleb'de vazifeli iken, 30 Eylül, 1918'de Tal'at ve Enver Paşalar'a gönderdiği rapordan epeyi kısımlar nakledilmiştir. 1910'da Fıransa'nın Picardie bölgesinde Fıransızlar'ca yapılan askerî manevralara Harbiye Nezâreti'nin temsilcisi olarak gönderilen Mustafa Kemal'in taktik (Ta'biye) bilgisine Fıransızlar'ın hayranlıkları, kendisine subaylarca yakın arkadaşlık gösterildiği kaydedilmiştir. "Da'vâsını Paris ve Londra'da anlatmak çârelerini araştırırken, bu devletler onu her şeyden çok korktuğu: Enver, Turancılık, Rus İmparatorluğu ve Asya çılgınlığını desteklemekle suçluyorlardı,, denilerek, "onun milliyetçiliği ılımlı, sâdece Türk'tü. Türkler'in Türkiye'sini kurtarmak için de, dış yardımı lüzümlü,, gördüğü öne sürülüyor; bu münâsebetle eserde, Mustafa Kemal'in günümüzde de tâzelîğini kaybetmeyen şu fikirleri hatırlatılmıştır: "Her nevi' ecnebî işgâl ve müdâhalesi, bir Yunan, veyâ Ermeni devletinin kurulmasına doğru ilk adımdır. İşte bu yüzden, Doğu-Anadolu halkı bu bölgede kurulmak istenen devlete karşı ölüncüye kadar mücâdele etmelidirler; zirâ sonraları büyük devletler bu durumdan yararlanacaklar, buraları sömüreceklerdir.,,

Eserin yayımlandığı sıralarda henüz çözümlenmeyen Türk-Rus ilişkisi mes'alesine de dokunulduğu görülür: "Türk-İngiliz mücâdelesinin ilk safhasında İngilizler, büyük bir sonuç alamadan ciddi gayretler harcadılar; bunun sonucu olarak Mustafa Kemal Rusya'ya yaklaştı. Rusya'nın mâlî yardımını istemeye-istemeye kabûl etti. Bu, Milli Hareket'in attığı ilk yanlış adımdır; amma bundan nasıl kaçınılabilirdi? Öte yandan, güçlü komşusunun isteklerine cevap vermek lâzımdı, amma bu ne biçim bir cevap olacaktı? Ruslar'la Türkler arasındaki ilişkilere zamân-zamân kin ve nefret hâkim olmuş, Ruslar Türkiye'yi kendi çıkarlarına göre kullanmak istemişlerdi, amma onun yardımı olmadan Türkiye bu işin içinden asıl çıkacattı?,,

Berthe Georges-Gaulis, İstanbul'un işgâl altında bulunduğu o heyecanlı günlerde, kendisine, "Gelin, öğrenmeğe başladığımız bu Milli Hareket'in mâhiyetini, haydut ve âsilerin kimler olduğunu yerinde inceleyip tanıyın,, denildiğini, "Savaş hâlinin devâmına ve günlük çarpışmalara rağmen, siz, bizim deli veyâ barbar olup olmadığımıza karar vereceksiniz.,,

³ Eserde adı verilmeyen Dr. R..., Dr. Tevfik Rüşdü Aras'tır (Aşağı bk., not — 4). Onun tarafından söylenildiği kaydedilen, "Vatanperverlik Mütâreke'den sonra, bizim çektiğimiz ıztırâblardan doğmuştur,, fikri, üzerinde durulmağa, münâkaşa edilmeğe değmeyecek ölçüde gerçeklere aykırı bir hüküm olduğuna dikkati çekmeği faydasız bulmuyoruz.

sözlerini tekrarlayanların sonunda onu iknâ ettiklerini, ba'zı tereddütlerden, diplomatik işlerden sonra memleketin içlerine doğru yola çıktığını; "Gerçekten, bu çok büyük gayretin ma'nâsını yerinde ve hareket hâlinde görüp anlamak,, gerekli olduğunu yazarak, eserin *İkinci Bölümü'nün* bu ilk kısmına son vermiştir (S. 70-84).

İkinci Bölüm'ün Anadolu'da Kasım 19 adlı 11'inci kısmına, İngiliz kontrolündeki Haydar Paşa -garı'nda Anadolu'ya geçmek üzere olan yolcu kalabalığının tasviriyle başlanılmıştır. Berthe Georges-Gaulis'in bu yolculuğu sırasında dikkati ilk çeken şeyler demiryolunun her iki yanına kurulmuş İngiliz kampları, İstanbul'a doğru yol alan, Hindli askerlerle dolu tirenler, her sınıf halkın söz ve hareketleriyle açıkça ifâde ettikleri İngilizler'e karşı duyulan kin ve nefrettir. Gece yarısında, savaşın üç kilometre ötesinde bütün şiddetiyle sürdüğü Eskişehir'e gelmişler, kendilerini karşılayacaklardan kimseyi görmeksizin kötü bir otele konaklamışlardır. Ertesi günü otele Eskişehir Vâlisi, Belediye Reisi, v.b. me'murlar gelmişler, gerek bu sırada gerek Vâli'nin verdiği akşam yemeğinde, bu milliyetçilerle savaşla ilgili neler konuşulduğu anlatılmıştır. Bir atlı haberci aracılığıyla, Berthe G. Gaulis'e, Ankara'da Yirminci Kolordu Ordu Kumandan'ı Ali Fuad Paşa'nın, adı verilmeyen bir köyde görüleceği bildirilmiş, ertesi sabah, kendisini götürülecek askerlerle birlikte atlı bir arabaya binip, o köyün tek ahşap evindeki bir odaya gelen, "savaşla politik tartışmalara aynı derecede alışık diplomat bir subayla,, tanışmış oluyordu; "Arkadaşlarından birkaçı yanına yaklaşmak istediler, amma o, bunları uzaklaştırdı. Kurmay subayı bitişik odada beklemekte; Ali Fuad Paşa devâm ediyor: Firansız-İngiliz ortak kontroluna hayır, Firansa'nın kontroluna belki evet.. İngiltere'nin bizimle nasıl oyun oynadığını görüyorsunuz! Bu sözlerinden sonra içini döktü: İngiliz manevralarından, Hind ordusu subaylarının davranış ve tutumlarından uzun-uzadıya yakındı. Hakâretlerini sayıp döktü ve bizim onlarla işbirliği yapmamıza kızdığını söyledi. Kendisi, İngilizler'in bir ülkeye nasıl sızdıklarını çok iyi görebilecek bir durumda: En iyi subaylarından birini Eskişehir -garı'ndaki bir İngiliz Albayı, atının kuyruğuna bağlayarak sekiz kilometre sürüklemiş.. Yine kumandanlarından biri, bir Hindli nöbetçinin sorusuna cevap vermediği için öldürülmüş.. Paşa, bunlara karşı misilleme yapacağını kesin bir tavırla söyledi: Biz bugüne kadar medenî bir savaş yaptık, amma karşımızdakiler bizi kendileri gibi harekete zorluyorlar! ,, diyen Ali Fuad Paşa'nın, "Doğu Cebhesi'nde Bolşevik yayılmasından, Almanlar'ın faaliyetlerinden,, bahsettiğini, her ikisinin, kendi görüşlerini muhâfaza ederek, oldukça sert tartıştıklarını yazan Berthe Georges-Gaulis, Ali Fuad Paşa'nın, aynı evde, Eskişehir'in ileri gelenlerinin de bulunduğu yemek sırasında artık eski öfkesinin kaybolduğunu, o sırada konuşulanları da yazmıştır⁴.

⁴ S. 90-94. Bir önceki nottan anlaşılacağı üzere, adı gizli tutulan köy, Keskin'dir. Keskin, Eskişehir merkez ilçesi bucaklarındandır (*Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler, Belediyeler* (1 Haziran, 1970 durumu); T.C. İç İşleri Bakanlığı İller İdâresi Genel Müdürlüğü, Seri: 2, Sayı: 4, Ankara, 1971, s. 359). Ali Fuad Cebesoy, *Mustafa Kemal — Millî Lider* başlıklı yazısında Yirminci Kolordu dolayısıyla şu bilgiyi vermiştir: Mustafa Kemal, "Adana'dan İstanbul'a döndükten Samsun'a geldiği güne kadar (1918'den, 19.V.1919'a kadar), Yirminci ve Onikinci Kolordular'la, Garbi Anadolu'da kurulmağa başlamış olan millî guruplarla ilgisini ve onlarla olan muhâberesini kesmemiş ve bi'l-akis bunlara rehber ve ma'nevî istinâdgâh olmağa çalışmıştı. Nihâyet ileride Millî Mücâdele ve hareketlere merkez olabileceğini isâbetle tahmin etmiş olduğu Ankara'ya, Garbi Anadolu'daki Kolordular'ın en kuvvetlisi bulunan Yirminci Kolordu'nun nakline, düşmanların birçok müşkilât çıkarmış olmalarına rağmen İstanbul'da bi'l-vâsıta çalışmış ve muvaffak da olmuştu. ,, (*Belleten*, aynı cilt ve sayı, s. 550 v.d.).

İkinci Bölüm'ün bu 11'nci kısmında ele alınan diğer başka şeyler Eskişehir Belediye'sinin şehircilik bakımından büyük gayretler gösterdiği, Milli Hareket'in, İttihâd ve Terakki Hükümeti'nin başlayıp bitiremediği şeyleri tamamlamağa çalıştığı, burada gördüğü eski eserler, bir gün önce İstanbul'dan oraya gelmiş olan, "Biri şâir, diğeri diplomat, üçüncüsü Sivas'a geçmek üzere buraya gelen filosof.. ve Dr. R..."nün bu gezi sırasında nelerden bahsettikleri, Konya'ya gelişleri, buraya pek çok milliyetçinin, Re'fet Paşa'nın da geldiği, onun tasviri, şahsiyeti, milliyetçilik bakımından fikirleri, Konya'daki eski eserler, Mevlevî tekyesi.. Bütün bunlar dolayısıyla epeyi bilgiye, tasvirlere yer verildiği görülür. Bu kısım, Konyahlar'ın, İngiltere aleyhinde, Fransa lehinde fikirlerinin nakliyle, "Türk, Ermeni, Kürt, Süriyeli ve Arab mes'alesi diye mes'ele yoktur, var olan tek mes'ele: Doğu mes'alesidir., hükmüyle kapatılmıştır (S. 85-106).

İkinci Bölüm'ün *Asya Milliyetçiliği* başlıklı 11'nci kısmında, Doğu mes'alesi ele alınmıştır; üzerinde durulan siyâsi mes'eleler 1920 yılıyla ilgilidir: Batı'daki oyunların kaybedilişinin Ruslar da farkındadır. Asya'nın muhtelif sâhalarına dağılmış olan Müslümanlar'ın hepsi İngiliz boyunduruğundan kurtulmağa çalışmaktadırlar; hepsini birleştiren duygu, İngiltere'ye karşı kindir ve "Türkler, bütün İslâm dünyâsının umut kaynağı olmuştur. İrân'dan, Hindistân'dan ve Çin'den Anadolu'ya gelen kervanları idâre edenlerin hepsi Türk'tü., ; böylece İstanbul'dan haberler, Asya'nın kuzeyine kadar yayılmakta idi denilerek, Orta-Asya'da, Çin'den Akdeniz'e kadar Türk lehçelerini kullanan 50.000.000'un aralarında pek güzel anlaştıkları, Kafkasya'da İngiliz politikası çökerken, Dağıstân'da Ruslar'ın başarı kazandığı, İslâm Birliği cereyanının öncüsü Efgânî Cemâleddin'in öne sürdüğü fikirlerin Hindistân'a da sıçradığı, Irak'da ise Türk askerlerinin İngilizler'le çok sert çarpıştıkları kaydediliyor. 1920 Ağustos, Eylül'ünde Bakû'deki ikinci kongrede Lenin'in milliyetçilere epeyi yumuşama gösterdiği, bunun sebebi ise Kafkasya Müslümanları'nın Sovyet komunizmine şiddetle karşı koymuş oldukları, Müslüman Devletler Federasyonu, Türkiye'nin daha çok Mütâreke'den sonra İslâm'ın ma'nevî merkezi olduğudur; Asya'nın uyanmasıyla ilgili epeyi tafsilât verilmiştir. Bu arada, "Kendini Asya milliyetçiliğine adamak, yavaş-yavaş Sovyetler'in önünde eğilmek demekti; hâlbuki Kemal'in politikası tam bir bağımsızlık esâsına dayanmakta idi. Bu yüzden, İngiltere ile mücâdele çok fazla ileri gitmedi ve Enver'in yönetimindeki Müslüman askerlerin yardımını reddetti.. deniliyor. Ba'zı belgelere dayanarak, İngilizler'in, Fransızlar'la savaşmaları için ba'zı kabile şeflerine silâh ve cebhâne dağıttığını, 1920 Şubat'ında Şam'da bulunduğu sırada gördüğünü yazan Berthe Georges-Gaulis, Irak'ta bağımsızlık için yapılan mücâdeleyi Türkler'in yönettiğini, İngilizler'in bunu anlamamakta inât ettiklerini. Asyahlar'ın İngiliz ve Fransız siyâsetinden yana olmadıklarını; Fransa'nın tutumu, mes'alesiyle ilgili çeşitli fikirler, Bolşevizm'in Asya için tehlikeli olduğunu öne sürmüştür. Eserin *İkinci Bölüm*'ünün 11'üncü kısmında, bütün bu mes'eleler gözönüne alınarak şu sonuçlara varılmıştır:

Ali Fuad Cebesoy, bu görüşme hakkında aydınlatıcı bilgi vermiştir: 9 Ekim, 1919 akşamı Kalkanlı-köyü'ndeki Karâğâh'ı mı kaldırmış ve bütün gece devam eden bir yolculuktan sonra maiyetimle beraber Keskin-köyü'ne gelmiştim. Aynı gün Eskişehir'e gelerek benimle görüşmek isteyen Fransız muharrirlerinden Madame Gaulis'i öğle yemeğine da'vet etmiştim. Madame Gaulis bu da'vetime beraberinde Doktor Tefvik Rüşdü (Aras) Bey olduğu hâlde icâbet etmişti. Konuşmalarımız pek samimi geçmiş ve saatlerce sürmüştü. Madame Gaulis, Türk milliyetperverliğinden hayranlıkla bahsetmiş ve üzerimizde iyi bir intibâ bırakmıştı., (*Millî Mücâdele Hâtıraları*, İst., 1953, *Vatan* Neşriyatı, s. 240).

“Fikirler şaşılacak bir hızla yayılmaktadır. Rus Bolşevizmi Nasyonalizm rengine bürünmüş, amma Asya mes’eleleri karşısında Oportünist olmuştur. Ortaya çıkan yeni formül şu : Asya, Asyalılar’ındır.

“Asya’dan kopup gelen bu dalgaya karşı yegâne sed, Türkler’in Türkiye’sidir. Çok güçlü ve mantıklı olan bu devlet ise, İngiliz-Yunan saldırısı ile parçalanmak isteniyor.

“1920 yılının Aralık ayında Fas’taki ileri gelen resmi şahsiyetler, ‘Biz de bağımsız ve güçlü bir Türkiye istiyoruz’ diyorlardı⁵, (S. 107-116).

III.

Eserin *Ankara* başlıklı *Üçüncü Bölüm*’ü, önceki bölümler gibi üç kısma ayrılmıştır. *İngiliz Çizmesi Altında İstanbul, Şubat, 1921* başlıklı 1’inci kısım Berthe Georges-Gaulis’in o tarihte İstanbul’a gelişinden başlayarak, Anadolu’ya geçebilmek için 15 Mart’ta, *Sicilia* adlı yolcu vapuruna binerek Mart’ın 16’sında İzmir’e, 19’unda Rodos’a, 20’sinde Antalya’ya vardığını anlatan seyâhat notlarını içine alır. İstanbul’un İngiliz zulmü altındaki hâli, halkın çektiği maddi sıkıntılar, burada bir İngiliz değil, bir Fransız kolonisinin bulunduğu, halkın şikâyetleri dolayısıyla bu koloniye başvurdukları, harâbeye dönmüş İzmir’in hâli, savaş yüzünden ekim yapamayan halkın geçim sıkıntısı, Rodos’la Antalya arasında vapur seferlerinin muntazam olarak devâm ettiği, Anadolu’nun ihtiyaçları buradan te’min edildiği, milliyetçi Türkiye’nin giriş kapısı sayılan Antalya’nın kapıcılığını İtalyanlar’ın yaptığı, “Ankara’nın izni olmadan buradan içeriye bir adım,, atmanın imkânsızlığı ve kendisinden başka vapurdan inen bulunmadığı anlatılmıştır ; bu arada Türkler’le neler görüştüğü, “Pan-İslavizm, Pan-İslamizm, Pan-Türkizm, birbirlerine kin gütmeksizin,, İngilizler’e karşı aynı kını duyan halkı birlik hâline getirdiği, Türk esnafının işini yürütebilmek için İngiliz me’murlarına nekadar para yedirmek lâzım geldiğini öğrendikleri, İngiliz Muhibleri

⁵ Nâşid Uluğ, Berthe G.G.’in 1920 Aralık’ında, “İstanbul’dan sonra Konya yoluyla Şam’a uğrayıp doğrudan-doğruya Fas’a ,, gittiğini, orada şerefine tertiplenen kabul resminde, “seyâhat intibâ’larını öğrenmek için ba’zı ,, mühim şahısların bu da’vette bulunduğunu, bu toplantıda Anadolu hakkında anlattıklarını da kaydetmiştir: “Günün en ateşli konusunu ele alacaktık: Anadolu... Türk milliyetçiliğinin savaş alanı; ben oradan gelmekteydim. Bu defa karşımdaki kişiler Konya ve Eskişehir’in durmadan dalgalarına hedef oldukları Anadolu savaşları hakkında doğruyu öğrenmek için artık heyecânlarını gizlemeden, doymayan bir israrla soruyorlardı. Oralarda neler görmüştüm? Memleketin gerçek durumu ne idi? Millet bu kadar felâkete nasıl göğüs geriyordu? Bunları öğrenmek isterken de Türk’ün canna kasdeden, fakat yakın zaferini idrâk ettikleri bu mücâdeleden, ya’ni Birinci Cihân Savaşı sonrasında İngiltere ve Yunanistan’ın, içinde yaşanan günlerdeki hareketlerini doğrudan-doğruya bahis konusu etmekten incelikle kaçınıyorlardı.,, N. Uluğ, “Mareşal Lyautey’nin Berthe G.Gaulis’in Fas’taki temâşaları sırasında, Fransız Başvekili M. Leygues’e Rabat’tan gönderdiği 21 Aralık, 1920 tarihli,, , “Bugün, Doğu’daki olayları ve özellikle Türkiye’deki durumu aksettirmek bakımından ilginizi uyandıracak değerinde olduğuna inandığım belgeler elde ettim,, cümlesini de içine alan raporunun epeyi kısımlarını da yayımlamıştır. Bu kısımlarda, Türk mes’alesi, İstanbul’daki Pâdişahlık ve Halîfelik, Hicaz Arab Kırallığı, Fas, kısacası İslâm Âlemi hakkında siyâsi mes’eleler üzerinde durulduğu görülür (A.y., s. 15-17). Aynı raporun daha çok kısımları Fuad Pekin tarafından da yayımlanmıştır (*Bellelen*, a.y., s. 650-54).

Cemiyeti'ne a'zâ olmayanlardan alınan cezâların üç-dört kat daha yüksek olduğu, v.b. mes'eleler üzerinde, görülüp duyulanlara dayanılarak epeyi bilgi verilmiştir (S. 117-23).

Milliyetçi Türkiye başlıklı 11'nci kısımdan, yoluna devâm edebilmek için Ankara'dan verilecek emri beklediğinden Antalya'da bir süre kaldığı anlaşılan Berthe Georges-Gaulis'in, Vâli tarafından çok iyi karşılandığını, yeni bir hastahâne yaptıran, dispenseri de çok iyi çalışan Dr. Cemil Süleyman'ın evindeki da'vette neler görüldüğünü öğreniyoruz ; bu konuşmalarda, Fransızlar'ın Türkiye ile anlaşmak istediği hâlde neden çekimser davrandığından, "Bütün konferansların sonucu işte bu: Yeni bir Yunan taarruzu! Kendisine bu kadar acımasızca davranılan bir ülke görülmemiştir., denildiğinden bahsedilmiştir⁶. Ankara'dan emir gelince, haftalarca süren araba yolculuğu sonunda Burdur'a varabilmiş, Sandıklı'da iken, 26 Mart'ta İkinci İnönü Savaşı'nın başlaması yüzünden yolların kapandığı haberi verilince daha öteye gidemeyerek Antalya'ya geri dönmüştür. Ancak 1 Nisan'da bu savaşı kazanmamız üzerine yoluna devâmla, 16 Nisan'da Afyonkarahisar'na gelmiş, Eskişehir'de bir süre kaldıktan sonra yine Nisan'da, oraya birkaç kilometre uzakta bulunan Gündüzbey savaş cebhesinde İsmet Paşa ile görüşmüş, Bilecik ve Pazarcık, Bursa üzerinden Ankara'ya varabilmiştir.

Burdur'da Kızılay teşkilâtı tarafından karşılandıklarını. İkinci İnönü Savaşı'nın sürüp kazanıldığı o günlerde, doktorların günde onbeş saat yaralıların ameliyâtı, pansmanı ile, onlara moral vermeğe uğraşarak çalıştıklarını yazan Berthe Georges-Gaulis, Afyon'da Müslüman âileleler tarafından misâfir edilmiştir. Eserin bu kısmı, baştan sona, o savaş sahnelerinin canlandırıldığı tasvirleri, görüp konuştuğularının hâllerini, neler anlattıklarını içine alıyor: Afyonkarahisar'nda, "Yunanlılar büyük bir hızla geri çekildiler. Arkalarında küçük bir tepe teşkil eden tüy yığınları bıraktılar; bunlar, bölgedeki bütün kanatlı kümes hayvanlarının tüyleridir. Bunların yanında yün yığınları var; bunlar da kesip yedikleri koyunların yünleri.. Bunlardan ayrı olarak yer-yer mermi çukurları, kâğıt yığınları, konserve tenekeleri, hayvan leşleri görülüyor. Burası tam bir savaş alanı., ; toz-duman olmuş İstasyon'un, hatları kesik parçalar hâline gelmiş demiryolunun, uçurulan köprünün, yanık yerlerin sür'atle ta'mire çalışıldığını gören bu kadın gazeteci, Eskişehir'de Dr. Fuad Bey'in evinde kalmış, askerî hastahaneleri, yaralıları barındıran yerleri gezmiştir. Bir ağır yaralı, Fransızlar'da suçlandırarak içini dökmüştür: "Yakında öleceğim. Vatanım uğruna hayatım fedâ olsun! Bu, bana sizinle açık konuşmak fırsatı verdi. Özür dilerim, burada çok kötü ve haksız şeyler göreceksiniz. Bunlar sizin müttelikleriniz tarafından yapılmıştır ve biz, Fransa'nın bunları protesto ettiğini duymadık. Yunanlılar'ın, bizim yaralı askerlerimize, ölülerimize neler

⁶ Cemil Süleyman (doğumu: 1896), Fecr-i Âticiler'dendir; küçük, büyük hikâyeleriyle tanınmıştır. Hâtürât, seyâhat nev'inde eserleri de vardır. Hikâyelerinin çoğu *Resimli Kitap* mecmuası ile *Tanin*'de de yayımlanmıştır. Küçük hikâyelerini içine alan *Timsâl-i Aşk* (Fecr-i Âti Kütüphânesi, İst., Kânûmevvel, 1325/1909, Uhuvvet Matbaası), *Siyah Gözler* adlı büyük hikâyesi (İst., 21 Mart, 1327/3 Nisan, 1911, *Tanin* Matbaası), yine küçük hikâyelerden meydana gelen *Ukde* (İst., 1328/1912, *Resimli Kitap* Matbaası) üzerinde durulmağa değer. Mehmed Behçet Yazar'ın *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* adlı eserinde hayât çizgisi, eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu Bahriyeli doktor Cemil Süleyman'ın, "Millî Mücadele Harbi'nde Antalya'da firengî mücadelesi yapıyordum. Aynı zamanda Karantine işlerini ve İstihbârât Bürosu'nu idâre ediyordum., ifâdesinden, Berthe G.G. ile görüştüğü sıralarda bu vazifelerde çalıştığı anlaşılır. 1927'de, Deniz Yolları'nın Güneysu vapuru doktoru bulunmakta idi (İst., 1938, Kanâat Kitabevi, s. 108 v.d.).

yaptıklarını gözlerinizle göreceksiniz. Sivil halkın da bunlardan neler çekmiş olduklarını, şehrin ileri gelenleri ve kadınlar size anlatacaklardır. Câmî'lerimizin kirletildiğini göreceksiniz. Eskişehir'deki İmamlar'ın ve Söğüd'deki Ertuğrul Gâzi Türbesi'ndeki sarıkların çöp yığınları arasından ve köpeklerin ağzından toplandığını göreceksiniz⁷. Arkadaşlarım adına sizden şunu istiyorum: Gördüklerinizi ülkenize anlatınız. „ Berthe Georges-Gaulis'in, Gündüzbey savaş meydanından ayrılıp Bilecik'e doğru yolculukları sırasında, bu ağır yaralı kahramanın bahsettiği Ertuğrul Gâzi Türbesi'nin ne hâle getirildiğini de gördüğü anlaşılır: “Söğüd'den bir kilometre uzaktaki Ertuğrul Gâzi'nin Türbesi, Müslümanlar'ın en kutsal ziyaret yerlerinden biriydi. Çeşitli biçimde kirletilmiş ve tahrib edilmiş türbenin kapısı ile içindeki granit lahidin kapağı açılmış. Civardaki başka bir türbeye Yunanlılar yaralılarını ve ölülerini yerleştirmişler. Biz geldiğimizde burası temizlenmekteydi. Yaşlı İmâm, bize buralarını gezdirdi ve izâhât verdi. Söyledikleri benzeri vak'alar arasında belki, en çok te'sir eden ve unutulmayacak iz bırakanlardı. Dinî duyguların kahredici hakâretlerle tahriki, millî duyguların yabancı entirikalarla şahlandırılması, tahrib, Müslüman ahâlinin öldürülmesi.. Yolumun üzerinde karşılaştığım işte hep bunlar.. „

“Söğüd'den sonra, yine yakılmış ve terkedilmiş köylerden geçtik. Ba'zan harâbelerde bir tek kedi bekeği gibi kalmış, ba'zan küller üzerinde perişan bir âile çadır kurmuş.. Yıkılmış bir köprü, tamâmiyle harâb olmuş bir tiren istasyonu: Bilecik-garı.. Onsekiz ay önce buralardan geçerken gördüğüm güzel Bilecik şehri şimdi harâbe hâlinde.. Küçük kâfilemize yeni bir dost katıldı: Suad Bey.. Bilgin, ince, nüktedân, hâzır-cevâb eski bir Osmanlı Efendisi.. Amma bu vasıflara ilâveten şimdi yeni Türkiye'nin milliyetçi hamlesini ve rûhunu da eklersek, o zamân kendisini daha iyi tanımış oluruz. Bize şöyle diyor: ‘Ba'zan ağlamamak için gülmek lâzım!’ Böylece gülüşünün altında gizlenen ateşli fikir ve düşüncelerini ne güzel bir biçimde anlatıyor!.. , denilmiştir⁸.

⁷ Bu cümle, eserin tercemesinde bu şekilde, eksiktir (S. 131); herhâlde tertip yanlışlı olarak, bir kelime veya birkısımın atlanıldığı anlaşılıyor.

⁸ Bahsedilen Suad Bey, şâir Hüseyin Suad Yalçın (H. 1284/1867 — 21 Mart, 1942)'dir. Hüseyin Suad'ın resmî hayât çizgisinde, yanılmıyorsa a'zâsı bulunduğu Sıhhiye Büyük Meclisi'nin tasfiyesi üzerine açıkta kaldığı sıralarda, Millî Kuvvetler'e katılmak için İstanbul'dan kaçtığı anlaşılır. Eflzâyiş Suad'ın *Hüseyin Suad Yalçın ve Şiirleri* adlı eserinden (İst., 1943, Halk Basımevi, s. 25), onun hangi rûhî sebeplerle İstanbul'dan kaçmak istediği, kıyâfet değiştiren asker elbisesi giyerek bu işi nasıl başardığı, gittiği yerlerde doktorluğu dolayısıyla fi'len nasıl çalıştığı hakkında kısaca bilgi edinebiliyoruz: “H.Suad, Türk askerine karşı, en yüksek rütbeli generalinden en küçük neferine kadar rûhunda hüzünle karışık bir mahabbet beslerdi. Al sancağımıza bakarken heyecândan yüzü kızarır, asker geçerken gözleri dolardı. Ne yazık ki asker olamamıştı; fakat İstiklâl Savaşı'nda, memleketi düşmandan kurtaran bu askere, hiç olmazsa ilk esvabım İstanbul'dan binbir müşkilâtla te'min etmekle bir nevi vatan borcunu ödemiş olduğuna kanâat getiriyor. Anadolu'yu baştan-başa dolaşırken köylerde, hanlarda, bütün o gezdirdiği yerlerde doktorluğundan istifade ederek hastalara bakıyor, reçeteler, raporlar yazıyor.. , denilmektedir. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*'ndaki *Kurtuluş Savaşı Hâtıralarından — Dr. Hüseyin Suad Yalçın'ın Üç Şiiri* başlıklı incelememizde onun hayât çizgisinden, eserlerinden kısaca bahsetmiş, o savaş günlerinde tanık olduğu vak'alara dayanarak yazdığı, böyle hikâyelerin en güzel örneklerinden sayabileceğimiz üç şiirini de yayımlamıştık (Yıl-11, nu. 2, Nisan, 1982, s. 44-59).

Pazarlık'ta, evinde misâfir edildikleri İbrâhim Bey, Yunan Kumandanı Papulas ile Kurmay Hey'eti'ni, bir haftadan çok burada kalan, yakıp-yıkmağa vakit bulamadan çekilip giden bu Yunan askerlerini evinde barındırmağa mecbûr edilmesi yüzünden kendisini bir türlü teselli edemiyormuş.. Bıraktıkları bir sürü evrâkı da göstermiş; Berthe Georges-Gaulis'in gördüğü evrâktan biri de, İngiliz subayı Storr'un, tercemânı Sava tarafından, konforluca bir odanın hâzırlanmasını emrettiği mektubudur. İbrâhim Bey'in evindeki aynı misâfir odasında iki gün önce Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar'ın yattıklarını yazan bu kadın gazeteci, Pazarlık'ta me'murların anlattığı taptâze hâtıralarını dinlemiş, manevra yapan suvârilerin, piyâde Topçu Bataryahları'nın geçtiği, makineli tüfenk seslerinin işitildiği kâfilelerinde asker ve subayların da bulunduğu, sekiz saat süren yolculuğu sonunda Ankara-garı'na gelebilmiştir (S. 124-39) ⁹.

Üçüncü Bölüm'ün 111'üncü kısmı *Ankara* başlıklıdır. Ankara'nın eski yeni kısımlarının evlerini, tepelerde kurulan çadırları, geniş ve boş yerleri kaplayan sebze ve meyve bahçelerini, kal'asını, önceleri Gar Şefi'nin, o sıralarda ise Mustafa Kemal'in oturduğu evi, giyinişleri ve tavırlarıyla muhtelif sınıfa mensûp insanların, Hükümet'in kendisini misâfir etmek üzere, "şehrin eski bölümündeki büyük mahallede,, hazırlattığı evi v.b. şeyleri tasvir eden Berthe Georges-Gaulis, Mustafa Kemal ve karakteri hakkında şunları not etmiştir ¹⁰:

"Ankara âdetâ, Asyahlar'ın isteklerini çeken, birleştiren bir mîknats.. Bütün ipleri elinde tutan Paşa büyük bir gücü temsil ediyor. Teşkilâtı, ilk kurulduğundaki çizgileri muhafaza ediyor. Bu, İslâm'a çok uygun gelen demokratik bir formüldür ve kendisinin başında bulunduğu bir Oligarşi'ye dayanıyor. En azlı düşmanları bile bu konuda ona hak veriyorlar : 'Bugün ve nihâ'i zafere kadar ondan vaz geçemeyiz ; o, bizim büyük gücümüzü harekete geçirmiş ve rûhu olmuştur ¹¹. Bütün bunlar karşısında şahsi kinlerimizin hiçbir yeri olamaz. '

"En katı insanların bakışını tatlılaştırmak ve uyuşmaz insanları yumuşatmak için'onun adını anmak yetiyor. Ankara'ya mahsûs olan alaycı hava, bu büyük, sevimli ve mağrûr şahsiyet

⁹ *Eserin Üçüncü Bölüm*'ünün bu ikinci kısmının *Eskişehir, İsmet Paşa Cebhesi'nde: Nisan 21, Bilecik, Pazarlık* adlı bahisleri (S. 128-39), *İsmet Paşa Cebhesi'nde — Madame Gaulis'in Makâlelerinden*, Paris: *Opinion* Gazetesi Müdürü Jean Boulanger'ye başlığıyla, Eskişehir'de yayımlanan *İstiklâl* gazetesinden alındığı bildirilerek *Tercemân-ı Hakikat*'te neşredilmiştir (1 Haziran, 1337/1921, nu. 14429). Berthe G.G.'in resmine de yer verilen bu basımında ba'zı kısımların sansür edildiği görülür.

¹⁰ Madame Gaulis'in 30 Nisan, 1921'de Ankara'ya geldiğini, o gün kendisiyle yapılmış olan mülâkâttan öğreniyoruz (*Madame Gaulis Ankara'da — Muharririmizin Muhterem Fransız Muharriri ile Mülâkâtı, Hâkimiyet-i Milliye* gzt., 1 Mayıs, 1337/1921). Onsekiz ay önce Eskişehir'de Ali Fuad, Konya'da Re'fet Paşa ile görüştüğünden bahsedilen Berthe G.G., Milli Hareket üzerindeki çalışmalarını, seyâhati sırasında Yunan zulmü yüzünden halkın neler çektiğine dâir duyup gördüklerini, Gündüzbey Karâgâhı'nda, Pazarlık'ta dürbinle baktığı savaş hatlarını, Türkler'in muzaffer olacağına emin olduğunu anlatmıştır. Bu konuşmalar dolayısıyla, 11 Şubat, 1921'de İstanbul'a geldiğini bildiğimiz Berthe G.G.'nin, Paris'ten 5 Şubat'ta hareket ettiğini de öğrenmiş oluyoruz. Bu röportaj, *İstiklâl Savaşı'mız sırasında Bir Türk Dostu — Berthe Georges-Gaulis ve Bir Mülâkât* başlıklı incelememizde neşredilmiştir (*Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Yıl-18, 1 Mart, 1982, nu. 3, s. 18-22). Bu incelemede, Ankara'ya gelişi tertip yanlış olarak 30 Nisan, 1931 şeklindedir, düzeltiriz.

¹¹ Eserde bu cümle, belki tertip yanlış olarak bu şekildedir (S. 141).

karşısında dağılıp gitmektedir. Tabiatındaki âni değişiklikleri ve âni öfkeleri de herkesce hoş görülmemekte, adı saygı ve korku ile anılmaktadır. O, her şeyi kurtarmağa muktedir ve mecbûr bir insan..

“İngiliz entirikasına karşı olan büyük kini belki de, İngilizler’in onu öldürmek için sonsuz çaba harcamalarından ileri gelmiştir ; amma onun hiç kimseden korkusu yok.. Sabır ve inâdı ise çok ileri derecede.. Bütün Anadolu’ya yayılmış çok mükemmel bir polis örgütü bulunmasına rağmen, gün geçmiyor ki Ankara’da bir İngiliz ajanı keşfedilmesin. Suç-üstü yakalanmış İngiliz subaylarının, Doğu-illeri’ne gidinceye kadar şehrin caddelerinde âvâre dolaştıklarını gördüm..,

Ankara halkından duydukları hakkında, Yunan taarruzlarının “büyük ölçüde politik oyunlarla desteklenmiş,, örneklerinden biri de, Delibaş adındaki bir eşkiyanın, “Konya’da Şeyh Zeynel-Âbidin ile kardeşi ve ba’zı gizli dernek a’zâlarıyla isyan,, çıkartması, “İngiliz lirası harcanarak tertiplenen müdhîş bir bozgunculuk,, tur. Bu münâsebetle, “İngiliz politikası kısmen Ortodoks azınlığının, Rum ve Ermeniler’in dinî şeflerine de dayanmaktadır. Saldırıları gittikçe daha sık ve şiddetli olmakta.. Bu def’a, bunların arkasında kimler olduğu meydâna çıktı ve maskeler düştü,, fikri öne sürülmüştür. Eserin bu son kısmında üzerinde en çok durulan Mustafa Şağır mes’alesidir.

Hind Müslümanları’ndan, Bénarésli tanınmış bir âilenin ismini gizlemek için Mustafa Şağır iğreti adını kullanan bu İngiliz ajanının İstiklâl Mahkemesi’ndeki bir duruşmasını dinleyen Berthe Georges-Gaulis, onun, Hâkim’in sormalarına Türkçe olarak cevap verdiğini, “İngilizler’in Yunan oyununu sevk ve idâre ettiğini inkâr,, ettiğini, nasıl çalıştığını, neler yaptığını, Millî Hareket’in, onun başındaki şefin yok edilmesi maksadıyla İngiliz propaganda programı pılanının kimler tarafından hâzırlandığını, v.b. şeyleri açıkca anlatmıştır. Berthe G. G., sanık tarafından Kipling’e yakışan bir üslûbla yazılan savunmayı da okumuştur ; bundan naklen, 6 Mart, 1921’de not ettiği şeyler, Mustafa Şağır’in hayâtı, öğrenimi, nasıl İngiliz ajanı olduğu hakkındadır. Daha sonra, dinlediği bu duruşmaya dâir fikirlerini soran Mustafa Kemal’in “Ben gerçek İngiltere ile, bana karşı büyük bir kin besleyen Emperyalist Parti İngiltere’si arasındaki farkı çok iyi anlıyorum; hattâ İngiliz komuoyunun bir kısmının da bizimle beraber olduğunu biliyorum. Acabâ, kamuoyunun bütünleşmesi mümkün olabilecek mi, yoksa iki yıldanberi bizi mahvetmek için çalışan bu birkaç kişi için acımasızca ve aralıksız mücâdeleye mecbûr mı kalacağız? Bütün mes’ele burada! ,, dediği kaydedilmiştir¹². Eserde bundan sonra, idârî ve askerî faaliyet, Büyük Millet Meclisi’nin nasıl çalıştığı, bu yeni teşkilât hakkında öğrendiklerini anlatan Berthe Georges-Gaulis’in, Meclis’in bir toplantısında Mustafa

¹² Mustafa Kemal’in bu sözleri, Berthe G.G. ile ilk değil, daha sonraki görüşmeleriyle ilgilidir. N. Uluğ’un incelemesinde, Çankaya’daki ilk görüşmelerine dâir, onun tarafından anlatılanlara dayanılarak bilgi verilmiştir: “Paşa’nın evinin birinci katında iç-avluyu andırır bir yerde, üniformalı kalabalık bir subay gurupu, aralarında teklifsizce konuşmakta idiler. İçeri girdiğim zamân hepsi susarak bana baktı. Hiçbir resminin kendine benzememesine rağmen, aralarında Paşa’yı seçebildim. Bu, kendine hâs, bu tavır ve bu fevka’l-âde bakışla, Paşa’nın tâ kendisi idi; yüzünde belirsiz bir tebessüm vardı. Nezâketle selâm vererek bu ilk görüşmemiz için yalnız kalacağımız bürosuna beni da’vet ederek, ‘Soruların derinliğine girmeyeceğiz, birazdan gidiyorum. Üç-dört gün sonra döneceğim; bu da sizce Ankara’yı tedkik etmeniz için vakit kazandıracaktır. Eğer tedkiklerinizi not edip, sizi ilgilendiren husûsları bana bildirirseniz, döndüğüm zamân uzun-uzun konuşuruz. Kısaca şunları söyleyeyim ki efkâr-ı umûmiyyeniz ve hükümetiniz iki ayrı dil konuşuyor. Esâs konuyu, ya’ni İngilizler’in bize karşı Anadolu’da

Kemal'in bir konuşmasını dinlediği de anlaşılıyor. Bunlarla ilgili olarak, onun şahsiyeti, ba'zı fikirleri aydınlatılmağa çalışılmıştır:

"Yeni bir rûh vermiş olduğu Ankara'da Paşa her yerde hâzır ve nâzır.. Onsekiz aydır telgraflar her dakika teşkilâtın en ufak bir soluğunu, en önemsiz bir düşüncesini kendisine ulaştırmakta; o, artık teşkilâtıyla birlikte bir bütündür.

"Görüşmelerimiz esnâsında onun Avrupalı gibi hissettiğini, söyledikleri hakkında tam bir bilgi sâhibi olduğunu, Londra, Paris ve Berlin'de çok iyi tanındığını öğrendim. Ne kuvvetli irâde, bakışlarında ne canlı bir parıltı var; son derecede medenî olan şahsiyetinde ne kadar çok tüzilîlik var. Karşısındaki ile konuşurken ona düşüncesini tamamlamak fırsatını vermekle beraber, her şeyi de göstermekte.. Uzun ve ince silueti, zarif yürüyüşü ile emir vermeğe alışık bir kumandan olduğuna tahmin etmek pek güç.. Hoşa gitmesini ve hoşlanmasını çok iyi biliyor. Her şeyi pek çabuk kavıyor ve her şeyden duygulanıyor. Eserine bağlılığı yüzünden devâmlı çaba harcamakta.. Görevini bir ân olsun hâtırandan çıkarmadığı çok iyi anlaşılıyor. O, aynı çalışma temposu ile idâri ve askerî görevlerine, hiç aralıksız devâm ediyor. ,,

"İşte, idâri ve siyâsî bakımdan Mustafa Kemal tarafından arzu edilen idâre şekli: Bağımsız Anadolu'yu yeni baştan kuvvetli bir idâyeye kavuşturmak.. Askerî hareket bunun için bir vâsıttır. Mustafa Kemal Paşa çalışmalarının daha ilk günlerinde, kuracağı binâ için sağlam bir temel aradı ve bunu, halkı idâyeye iştirâk ettirmekte buldu ; halka en uygun gelecek müesseseleri buldu: Demokratik kuruluşlar.... ,,

"Etrâfımda neler görüyordum. Bolşeviklik'in tamâmen aksi bir tez olan an'ane üzerine kurulu, mülkiyete, âile bağlarına ve vatanseverliğe dayalı ve bütün güçleri kullanan bir teşkilât...; "Onun gerçek formülü: Rakib güçler arasında dengeyi korumak, hiçbiri tarafından yutulmamak...; Eserde, Berthe Georges-Gaulis'in, bu gibi fikir ve bilgilere dayanarak şu sonuca vardığı görülür:

"Bununla beraber Anglo-Saksonlar, düzenledikleri Haçlı Seferi'ni, Yunanlılar'ı aralıksız hucûma teşvik ederek sürdürüyorlar. Ankara'yı yazılarımı tamamlayamadan, savaşın en kızgın ânında terk etmeğe hâzırlanıyorum. Bununla beraber, ülkeye, onun ihtiyâç ve isteklerine tamâmen uyan bu kadar mükemmel bir teşkilâtın kolayca yok olamayacağı hususunda çok şeyler öğrenmiş bulunmaktayım. Bu yüzden, onun nihâ'i zafere ulaşacağından hiç şüphe etmemek,, gerekli olduğu kanâatine varmıştır (S. 140-52)¹³.

açtıkları savaşı daha sonra ele alacağız. Şimdi, İngilizler'in en kuvvetli ajanlarından biri olan Mustafa Şağır'ın da'vâsını izlemek fırsatını bulacaksınız. Burada her gün İngiliz ajanlarını tevkif ediyoruz. Ankara'ya kadar sızabiliyorlar; hâlbuki bunun kolay olmadığını siz de görebildiniz. Mustafa Kemal'in esrârlı tebessümü yine belirmişti, soruyordu: 'Ankara'dan, evinizden memnûn mısınız? Etrâfınıza iyice bakın, burada çok sevdiğiniz araştırmalarınız için ilgi çekici şeyler öğreneceksiniz ', (A. y., yk. bk., not — 1, s. 17). Makâlede bu hâtıraların Berthe G.G.'in hangi eserinden alındığı kaydedilmiş değildir. N. Uluğ'un notundan, Mustafa Şağır'ın İstiklâl Mahkemesi kararıyla, 24 Mayıs, 1921'de Ankara'da asılmış olduğu anlaşılmaktadır.

¹³ Eserin *Üçüncü Bölüm*'ünün 111'üncü kısmında yer alan, Berthe G.G.'in 30 Nisan, 1921'de Ankara'ya gelişinden, 10 Mayıs'ta buradan ayrılışına kadarki hâtıraları *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinde de yayımlanmıştır (*Seyâhat Tefrihası — Ankara'da On Gün*, Muharriresi: Madame Berthe Georges-Gaulis, 11 Ağustos, 1337/1921, nu. 3092 — 20 Ağustos, 1921). Ankara dönüşü

Eserin *Üçüncü Bölüm*'üne eklenen *Sonuç*'tan Berthe Georges-Gaulis'in Ankara'dan 10 Mayıs, 1921'de ayrıldığı anlaşılır ; ayrılışı, bu eserini basımına yolladığı sıralara rastlar. *Sonuç*'ta, Ağustos sonuna kadarki, Paris'te yazdığı savaşla ilgili fikir ve hâdiselere yer vermiştir. Ankara'dan dönüşünde Fıransa'da "Türkler'in da'vâsına karşı büyük bir sempati, düşmanlara karşı da büyük bir öfke,, bulduğunu, Fıransızlar'ın İslâmlar'la uyuşma hâlinde olduklarını, fikirlerinin değişmeyeceğini, "kuvvetli, modern, fakat geleneklerine sâdik,, mustakil bir Türkiye istediklerini, "İngiltere ile İslâm dünyâsı arasında barış ancak, hâlen İngiliz İmparatorluğu'nu yönetenlerin yerlerini, bambaşka bir görüşteki kimseler aldığı zamân,, gerçekleşebileceğini, yüksek bir ideale dayanan Türk Millî Hareketi'nin düşmanı mutlakâ yeneceğini, bu hareketi idâre edenlerin şahsî menfaatlerini unuttuklarını, onlarda büyük bir rûh ve imân bulunduğunu yazmıştır (S. 153-56) ¹⁴.

Buraya kadar, malzeme bakımından epeyi zengin olan *Türk Milliyetçiliği*'nin içine aldığı *Bir Mütâreke'nin Sonuçları, Milliyetçi Hareket, Ankara* adlı başlıca üç bölümünde, her bölümün ayrıldığı kısımları da gözönüne alarak nelerden bahsedildiğini anlatmağa çalıştık. Eser, 21 Eylül, 1919'dan 1921 Ağustos'u sonuna kadar, Türkiye'nin İngiliz Emperyalizmi'yle mücâdelesini içine almaktadır; fakat Berthe G. G., bu iki yılda, bu eserinden, başka

İstanbul'a giderken, 12 Mayıs, 1921'de Kastamonu'da Gençler Kulübü'nün çay ziyâfesindeki konuşmasında, "... Türkler hakkında son derece iyi duygularla memleketime dönüyorum. Fıransız umûmî efkârını tenvîr edeceğim. Çok mühim ellerle idâre edilen millî hareket mutlak kazanacaktır. Yunanlılar koğulacaktır ,, demiştir (Utkan Kocatürk'ün 1973'de Türk İnkılâb Tarihi Enstitüsü'nce basılan *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*'nden naklen: Ertuğrul Düzdağ, *Dünden Yarına*, İst., 1978, Fâtiş Yayınevi, s. 310).

¹⁴ İlhan Bardakçı'nın *Olaylar ve Belgeler* başlıklı incelemesinde, Madame Gaulis'in 1920-22 yılları arasında Anadolu'da röportaj ve araştırmalar yaptığı, bunları *Le réveil de l'Anatolie* ve *Soir de Marseille* gazetesinin 10 Nisan, 1924 tarihli sayısında yayımladığı kaydedilmiştir. Üzerinde durduğumuz *Türk Milliyetçiliği* ile yakından ilgili olan bir başka yazısı ise "*Illustration* dergisinin 10 Mayıs, 1921 tarihli özel Napolyon sayısının ilâvesi ,,nde neşredilmiştir. İlhan Bardakçı'nın bu hâturalardan naklettikleri, Berthe G.G.'in, Sakarya Zaferi'nden hemen sonra, savaş cebhesinden dönen Mustafa Kemal ile görüşmelerinden birini aydınlatma bakımından üzerinde durulmağa değer: Mustafa Kemal Paşa, "Düşman üzerine atılan ve hayâtını kaybeden her erle bir kerre ölen Kumandan'dır. Emrindeki asker, Kumandan'ının bu duygulanışını bildiği içindir ki, Gâzî Paşa kendisine 'Ö!' deyince, vatanının ölmeyeceğini farkeder. Kendisine bu fikrimi açıklarken, Paşa'ya bir asker-impator ilişkisinin yaşanmış hikâyesini anlattım. Söyledikilerim bittiği zamân baktım, Mustafa Kemal Paşa'nın gözlerinden iki damla yaş süzülüyordu,, (İlhan Bardakçı, bu münâsebetle şu dip-notu vermiştir: Madame Gaulis'in bu cümlesini, ifâdesindeki güzelliğini belirtmek için kendi dilinde kullandığı biçimde aynen yazmakta yarar buluyoruz: *Les Poils de ma chair se sont hérissés qu'andje l'ai recontré juste après la bata ille de Sakarya.*). Madame Gaulis bu yazısında Mustafa Kemal'i ağlatan hikâyeyi de kaydetmiştir: Hikâyenin başlıca vak'aları, Napolyon ile Muhâfız Alayı Çavuşları'ndan Noisot'nun birbirlerine bağlılıklarını isbâtlar: Çavuş Noisot, Napolyon'un muhtelif savaşlarına katılmış, Elbe-adası'na sürülmesinde ondan ayrılmamış, Helens-adası'na sürülmesinde onunla birlikte gitmesine izin verilmediği gibi, rütbesi de alınmış, "devir değişmiş; Üçüncü Napolyon,, iktidâra gelince bu eski Çavuş'a aylık bağlanılıp rütbesi iâde edilmiş, Dijon'un Fixin kasabasında zengin bir kadınla evlenip orada meydana getirdiği Napolyon adlı

kaynaklardan anlaşıldığı üzere zamân-zamân Türkiye'den ayrılmıştır: 1920 Şubat'ında Şam'a gitmiş, bu yılın 16 Mart'ında İstanbul'a gelmiş, Aralık'ta Fas'ta bulunuyor idi¹⁵.

Türk Milliyetçiliği'nde, İstiklâl Savaşı'mızın İzmir'in, İstanbul'un işgâlinde başlayarak, Anadolu'nun muhtelif vilâyetlerine yayılan safhaları incelenmiştir; bu savaşa yol açan siyâsi mes'ele ve hâdiselerin de ele alındığı görülüyor. Kitabın *Birinci Bölüm*'ündeki, İngilizler'in 1903'den başlayarak Jön Türkler, İttihâdcılar aleyhinde çalışmaları, 1908'den sonraki hükümet değişmelerinde te'sirleri, İ'tilâf Devletleri'nin Orta-Doğu ile münâsebetleri, İngiliz sömürgeciliği, 30 Ekim, 1918 Mütârekesi'nin yol açtığı siyâsi mes'eleler, v.b. hususunda öne sürülen fikirler bir bakıma İstiklâl Savaşı'yle ilgili olduğu için tamâmiyle yersiz sayılamaz; ancak, bunlar, o yıllardan bu yana, oldukça geniş ölçüde incelenip aydınlatılmış olduğundan günümüzde pek kıymet ifade etmez. Bunlar gibi, *İkinci Bölüm*'ün *Asya Milliyetçiliği* kısmında yer alan *Bakû Kongresi ve Doğu'da Bolşevizm, Müslüman Devletleri Konfederasyonu*, Türkiye ve Firansa'nın İslâm ülkeleriyle ilişkileri, Asya'nın uyunışı ile alakâh bahisleri, Mustafa Kemal'in öğrenimi, İstiklâl Savaşı'na kadarki hayâtı, askerî başarıları, *Üçüncü Bölüm*'de Ankara'daki askerî teşkilât hakkında verilen bilgilerin de, günümüzde, bu esere kıymet kazandıracak ölçüde mühim olmadığını söyleyebiliriz. Esere kıymet kazandıran, müellifin Türkiye'de bulunduğu 21 Eylül, 1919— 10 Mayıs, 1921 tarihleri arasında İstiklâl Savaşı'mızla ilgili notlarıdır.

Berthe G.G.'in Türkiye'ye gelişi, 15 Mayıs, 1919'da İzmir'in Yunanlılar'ca işgâlinde yaklaşık dört ay sonraya rastlar; İstanbul'a gelirken buranın, Ankara'ya yolculuğu sırasında da, aynı yılın 25, 27 Mayıs'ında Yunanlılar'ın eline geçen Manisa ile Aydın'ın ne hâlde olduğunu görmüştür. Bu vilâyetlerimizin nasıl yakılıp-yıkıldığını, halka yapılan zulmü yalnız gördüklerine, konuştuğu kimselerden işittiklerine değil, Fransız askerî makamlarınca ele geçirilen belgelerden de faydalanarak anlatıp tasvir etmiştir: Menemen tüccarlarından Çerkes Sefer Efendi'nin, bura demiryolu bekçisi Fransız Çavuş Picot'nun şikâyetleri, Râhibe Marie'nin Aydın'ın işgâli vak'alarıyla ilgili raporu ile, Doğu'daki İstatistik Servisi'nce tesbit edilen,

korulukta, günün birinde hayâta döneceğine inandığı Kumandan'ı için heykeltraş Rude'ye 1844'de *Napolyon'un Uyanışı* adlı heykeli yaptırmış, bunun yanına da kendisi için bir mezar hâzırlatmıştır. Ömrünü o parkta, o heykelin önünde geçiren Noisot 1861'de öleceği günlerde Belediye Meclisi a'zâlarını evine çağırır; işte, Mustafa Kemal'i ağlatan, onun bu son sözleridir: *Mezarımı daha evvel hâzırlattım. Beni oraya üzerinde merâsim üniformam ve elimde silâhımla ayakta gömeceksiniz. Ayakta gömeceksiniz ki, İmparator'un uyandığı ân, ben kendisine selâm vazifemi gecikmeden yerine getirebilmeliyim!* Belediye a'zâları, Noisot'nun mezarına, ta'rif ettiği şekilde heykelini dikme yoluna giderek, bu vasiyetini yerine getirmişlerdir. Bu incelemede, her iki heykelin fotograrafı da vardır (*Tercüman gzt.*, 28 Şubat, 1982. — Bu incelemede, imlâ bakımından tertip yanlışlarını düzeltmeğe çalıştığımız üç dip-not vardır; üçüncü notun yeri ise, makâle metninde işaret edilmemiştir. Bu husûsların, müellifi tarafından ileride gözden geçirilip düzeltilmesi faydalı olacağı ümidindeyiz).

¹⁵ S. 113, 116. Fuad Pekin, Berthe G.G.'in, "Mersin'den *Split* gemisiyle ayrılırken General Lyautey'ye yazdığı 9 Mart, 1920 tarihli, mektubundan da faydalanarak, "Lyautey, Fas Müslümanları'nın hassâslıkla üzerinde durduğu, Türkiye'nin uğradığı korkunç felâketi, Rumlar'ın vahşice saldırılarını ve tahriblerini bilmemezlik, görmemezlik edemezdi. Madame Gaulis Firansa ile Türkiye, Fas ve Paris ile Lozan arasında mekik dokuyor; Şark Mes'clesi'ni yerinde inceliyor; Türkler'in ıztırâbına, mücâdelelerine, kahramanlıklarına şahid oluyor; gördüklerini ve konuştuklarını cesâretle yazıyordu. Gouraud da, Madame Gaulis'in Mustafa

Aydın ve İzmir'deki Türk, Rum nüfusunu, İslâm ve Hıristiyan din, kültür müesseselerini rakamlarla gösteren belgelerden nakiller de yapılmıştır. 9 Kasım, 1919'da Konya'nın Keskin-köyü'nde Ali Fuad Cebesoy, Tefrik Rüşdü (Aras), Eskişehir'in Vâlisi ve ileri gelen me'murlarıyla, Konya'da Re'fet Paşa ile görüşmüştür. Bir-ara Türkiye'den ayrılan B.G. Gaulis, 6 Şubat, 1921'de Paris'ten hareketle, 11 Şubat'ta İstanbul'a gelmiş, 15 Mart'ta *Sicillia* vapuruyla İzmir, Rodos üzerinden, Ankara'ya geçmek üzere Antalya'ya varmıştır. Ankara yolculuğu, 31 Mart—1 Nisan arasında sürüp-giden İkinci İnönü Savaşı yüzünden aksamış, zaferden sonra yoluna devâmla ancak 30 Nisan'da Ankara'ya varabilmiştir. Burdur, Sandıklı, 16 Nisan, 1921'de Afyonkarahisarı, Eskişehir, buraya birkaç kilometre ötedeki Gündüzbey Savaş Cebhesi'nde İsmet Paşa ile görüşmesi, Söğüt, Bilecik, Pazarcık hakkındaki o günleri türlü yönleriyle yaşatan notları, eserin en mühim, en ilgi çekici kısımlarından birini teşkil eder; Aynı hususiyetler bakımından, Mustafa Kemal ile birkaç defa görüşmelerinde onun neler söylediğini, dış görünüşünü, ma'nevî varlığını, karakterini canlandıran tasvirleri içine alan *Üçüncü Bölüm*'ün son kısmı da eserin kıymetini artırmaktadır.

Türk Milliyetçiliği'nin içindekileri aydınlatırken, onu kıymetlendiren bu yönleri üzerinde etraflıca durmuş bulunuyoruz. Eserin daha iyi anlaşılması için, açıkca kaydedilmeyen şahıs, yer adlarıyla kimin, neyin anlatılmak istenildiğini, v.b. ba'zı mes'eleleri verdiğimiz dip-notlarla aydınlatmağa çalıştık. Berthe Geoges-Gaulis'in bu eserini yazdıktan sonra da memleketimizle ilgisi kesilmiş değildir. Bu eserini daha iyi ma'nalandırabilmemiz, kıymetlendirebilmemiz için daha sonraki çalışmaları üzerinde kısaca bilgi vermeği faydalı buluyoruz:

Ankara'da on gün kaldıktan sonra Türkiye'den ayrılan Berthe G.G., Madame Lyautey'ye Paris'ten gönderdiği 27 Mayıs, 1921 tarihli mektubunda, diplomat Philippe Berthelot ve Başvekil ile görüşmeğe henüz imkân bulamadığını, "söyleyeceklerinin beklemeğe tahammülü olmadığını, Türk-Fransız andlaşması derhâl gerçekleşmediği takdirde bütün fırsatların kaçırılmış olacağını,, ,Fas sarsılacak olursa her şeyin çökeceğini yazmış, Mustafa Kemal ile görüşmelerinden de bahsetmiştir:

"Mustafa Kemal diyor ki, sizin tek büyük adamınız olan bu adam yâ bizden yana, yâhut bizim aleyhimizde olacak... Eğer bizim aleyhimizde ise, son haddine kadar saldıracamız; çünkü her şeyden önce en tehlikeli düşmanla işimizi bitirmek isteriz. İslâm yolu ile, Almanlar'la, Ruslar'la hücum edeceğiz,, ;"Ankara, dünyanın mihranı olmuştur. Her şeyi orada anlamak mümkündür. Kemal, hâriku'l-âde bir adam.. Konuşmalarımız esnâsında dedim ki, "Sizi gerçekten yalnız ben anlayabilirim. Dikkate şâyân bir tarzda gerek vücût, yüz, gerek fikir ve düşünce bakımından en çok takdir ettiğim insana benziyorsunuz.' O, belirsiz tebessümüyle şu cevâbı verdi: 'Evet, bunu söyleyeceğinizi biliyordum!,,¹⁶

Berthe G.G.'in Ankara'dan Paris'e döndükten sonra Mustafa Kemal'e mektup yolladığını biliyoruz¹⁷. Mustafa Kemal'in ona gönderdiği 5 Eylül, 1921 tarihli mektubundaki,

Kemal nezdinde aracı olmasını istememiş mi idi? Madame Gaulis mektuplarında Lyatuey'yi gâh Süriye'ye gâh Türkiye'ye çağırıyor, Müslümanlar'ı müdâfa'a etmesini, Türk-Fransız dostluğunu diriltmesini, âdetâ bütün dertlere devâ bulmasını istiyordu ,, bilgisini vermiştir (A.y., s. 637-38).

¹⁶ Fuad Pekin, a.y., s. 649; mektubun bütünü değil ba'zı kısımları yayımlanmıştır.

¹⁷ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi—Mondros'tan Mudanya'ya kadar* (30 Ekim, 1918—11 Ekim, 1922), Ankara, 1970, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 156; 7 Temmuz, 1921 "*Babalık*, Gaulis'in M.K.'e mektubu. ,,

“Aramıza, kızınız Madmazel Gaulis ile berâber gelmek arzusunuz olduğunuzu bana bildirdiler, Böyle yorucu ve zor bir seyâhâti bir daha göze aldığımız takdirde, sizin ve Madmazel'in de en büyük memnûniyetle karşılanacağınıza emin olabilirsiniz,, ifâdesinden, Berthe G.G.'in Türkiye'ye gelebilmek için gerekli resmi makâma başvurduğu anlaşılır. Mustafa Kemal bu mektubunda, “... her şeyden önce, hakkımızı korumak, cesûr ve tâlihsiz milletimin, hiçbir vicdân azâbı duymayan ve insanlık duygusundan yoksun kimseler tarafından yapılan vahşice tecâvüz yüzünden katlandığı müdhîş acıları bütün dünyâya tanıtmak için sarfettiğiniz enerji karşısında minnet-dâr kaldığımı bildirmek isterim,, diyor ; Temmuz ayının yarısında Yunanlılar'ın ilerileme kaydettiklerinden, “Ağustos'un ikinci haftasındanberi kesin olarak yenmek ümidiyle, yeni bir taarruza geçen Yunanlılar'la savaştığından, kendisinin Genel Karârğâh'ında bulunduğundan, askerlerimizin kahramanlık ve sadâkatinden, düşmanı memleketimizden koğacağını kuvvetle umduğundan bahsetmiştir¹⁸. Sakarya Savaşı 23 Ağustos — 13 Eylül, 1921'de sürüp-gittiğine göre, mektubun o zaferden bir hafta önce yazıldığı anlaşılır.

Celâleddin Ârif ve Dr. Es'ad Paşa ile birlikte 5 Kasım, 1921'de İstanbul'a gelmiş olan Berthe G.G.'e, Van Millet Vekili Haydar (Vaner) Bey ile dört arkadaşının T.B.M. Meclisi Riyâseti'ne, “Millî da'vâmızın meşrû'luğunu isbât için pek yüksek fedâkârlıklarda bulunan Muhterem Madame Gaulis Cenâbları'na Meclis'imizce teşekkür edilmesini teklif eyeriz,, takrîri üzerine, T.B.M. Meclisi'nce 22 Kasım, 1921'de teşekkür mektubu yazılmış, 23 Aralık'ta Price Clair ve Madame Gaulis şerefine, Anadolu basını tarafından öğle yemeği verilmiştir¹⁹.

¹⁸ Mektubun tam metni için bk., *Echo de l'Islam*, s. 40-41, s. 11 (G. Jaeschke, a.e., s. 160). Türkçe'sinin tam metni, N. Uluğ, aynı makâle, s. 18 v.d. Bundan alınarak, Şevket Rado, *Türk Milliyetçiliği*, s. 14 v.d. Berthe G.G., 1931'de basılan *La Question Turque* adlı eserinde, İsmet Paşa'dan da, 5 Eylül, 1921'de uzun bir mektup aldığını yazmış, bunun metnini de neşretmiştir: S. 165-66 (Ertuğrul Düzdağ, a.e., s. 336).

¹⁹ G. Jaeschke, a.e., s. 167, 170. Şevket Rado, *Türk Milliyetçiliği*, s. 16: Teşekkür edilmesini teklif edenler, Takrîr metni dolayısıyla, “Sa'di Borak tarafından T.B.M.M. *Şabıt Ceridesi*, cilt 14, Ankara, 1958, s. 226,, dip-notu verilmiştir. Sekiz imzâlı Takrîr metninin yeni hâflere çevrilmiş fotokopisi için bk., Ertuğrul Düzdağ, a.e., s. 345. F. Pekin, Berthe G.G.'in bu seyâhatinde, 1921 Aralık'ında Çankaya'da Latîfe Hanım ve Mustafa Kemal ile neler konuştuklarının bir kısmını, onun bir eserinden naklen kaydetmiştir (A.y., s. 641). Fas, Tunus, Cezâyir gibi, ahâlisinin çoğunu Müslümanlar'ın teşkil ettiği Fransız sömürgelerinin Genel Vâlisi olan Mareşal Lyautey'nin yeğeni M. Pierre Lyautey'nin Paris'teki apartamanında mevcut belgeler arasında, Atatürk'ün Mareşal Lyautey'ye yolladığı 23 Aralık, 1921 tarihli bir mektubu da bulunmaktadır. Daktilo edilmiş, Moustapha Kemal imzâlı bu mektubun Fransızca aslının, Türkçe'ye tercemesinin tam metinleri Fuad Pekin tarafından yayımlanmıştır (A.e., s. 643, v.d. 654). Mektubun ilk paragrafı olan, “Madame Berthe Georges-Gaulis, recâm üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle, şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tânesini ilâve etmek nezâketinde bulundu,, cümlesinden, onun aracılığıyla iletildiği, şerefine Anadolu basınıca öğle yemeğinin verildiği günün tarihini taşıdığı anlaşılır.

İnebolu Kaymakamlığı'ndan Kastamonu Vâililiği'ne yazılan 9 Kasım, 1921 tarih, 948 numaralı, “Madame Gaulis ve Celâleddin Ârif Bey bugün *İtalya* vapuru ile geldi. Yarın sabah otomobil ile Ankara'ya hareket edeceklerdir,, cümlelerini içine alan şifreden, Ankara'ya Kastamonu yoluyla gittiği anlaşılır (Nureddin Peker, *1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın İnebolu ve Kastamonu Havâlisi*, İst., 1955, Gün Basımevi, s. 386).

Bir gazeteden öğrendiğimize göre, 28 Aralık'ta Mersin'den hareketle²⁰, 1 Ocak, 1922'de Adana'ya varmış, bu ayın altısında oradan ayrılmıştır²¹.

Berthe G.G.'in Parist'ten General Lyantey'ye gönderdiği 26 Eylül²², 21 Aralık, 1922 tarihli mektuplarından Ankara'ya gideceği, siyâsî çalışmalarını Lozan Konferansı sırasında da sürdürdüğü anlaşılır: "Şimdi Ankara'dan ba'zı mesajlar aldım. Bunları ancak yüz-yüze gelince söyleyebilirim. 2 veyâ 3 Ocak tarihine doğru Rabat yolculuğuna çıkmayı düşünüyorum. Bundan önce Lozan'da İsmet Paşa ile görüşmüş bulunacağım. Bütün bunlar büyük bir sır perdesi içinde geçecek ve burada kimse n' için Lozan'a gittiğimi ve neden Fas'a gideceğimi bilmeyecektir. Pierre'in yanınızda bulunması bu yolculuğu izâha yetecektir,, bilgisini vermiştir. Açıkça yazmadığı, yanılmıyorsak Rabat'la ilgili bir mes'eleden de aracılığı istenilmiştir: "Beni, çeşitli mes'eleler arasında belki de en nâzik olanı için aracı seçtiler. Her husûsta kendilerinden açık bilgi istedim. Ne yazık ki Rabat'ta pek az kalacağım ve Paris'e

²⁰ *Madame Gaulis* başlıklı, "Madame Gaulis'in yarım Mersin'den hareket edeceği haber alınmıştır (*Akşam*, 27 Aralık, 1921/1337).

²¹ G. Jaeschke, a.e., s. 171; Gaulis'in 13, 19 Ocak, 3 Şubat tarihli *İkdâm*'da, "Yunan zulümlerine dâir demeci,, ve *Yeni Adana* gazetesi muhâbirine, "Türk ordusu her zamânkinden daha kuvvetlidir demeci,, *Figaro*'dan naklen, "Sakarya Savaşı yeni bir devir açtı,, dediği de kaydedilmiştir (S. 172, v.d.).

²² Bu mektubun, "Sayın Mareşal, yakında Ankara'ya dönüş hediyesi olmak üzere yanımda küçük bir bavul kitap götürüleceğim; çünkü orada tehâlükle aranan şey budur. Paşa'yı en çok memnûn edecek, ithâf edilmiş mektuplarınız olacaktır. Ne dersiniz?..,, cümleleri Fuad Pekin tarafından yayımlanmıştır. Müellif, "ithâf edilmiş mektuplarınız,, ifâdesi dolayısıyla, dip-not olarak, Lyantey'nin 1901-1921 yılı arasında yayımlanan üç eserinin bibliyografya künyelerini de kaydetmiş bulunuyor (A.e., s. 638). Ahmed Emin Yalman'ın hâtıralarına bakılırsa, Berthe G.G. Ankara'ya daha önceki gelişinde de Mustafa Kemal'e ba'zı kitaplar getirmiştir. Ahmed Emin Yalman sürgün edilmiş olduğu Malta-adası'dan 3 Kasım, 1921/1337'de İstanbul'a döndükten sonra Gâzi ile mülâkât için Ankara'ya gitmiştir. "Ankara'da bulunan Fransız yazarı Bayan Gaulis ve Amerikan yazarı Mr. Price şerefine Gazeteciler Cemiyeti tarafından verilen ziyâfet esnâsında Adnan Bey kulağıma şöyle fısıldadı: Yarın sabah onbirde, köşkte... Suallerini hazırla...,, ifâdesinden, bu ziyâfet 23 Aralık, 1921'de olduğuna göre (y. bk., not — 19), Mustafa Kemal'in Çankaya'daki yazı odasını, Gaulis'in getirdiği kitapları da bu sıralarda görmüştür. "Mustafa Kemal Paşa'ya âit özelliği, divaralarda ve odanın diğer taraflarında bulunan hâtıra ve hediye nev'inden eşyâ ve kitaplardı. Yazı masasının arkasında Şeyh Sinûsi hediyesi olan meşhur kılıç asılı bulunuyordu. Divaralarda hâtıra kabilinden birkaç silâh ile, Paşa için yazılmış ve eski usûlde süslenmiş, yaldızlı bir *kasîde* vardı. Masa üzerinde, Sakarya Zaferi için Paşa'nın yabancı memleketlerdeki hayrânları tarafından gönderilen ve yazı masasına âit eşyâdan ibâret bulunan türlü-türlü hediyeler göze çarpıyordu. Masa üzerinde duran Fransızca kitaplar Madame Gaulis'in özenerek seçip getirdiği hediyelerdi. Yandaki küçük rafların üzerine, memleketimize dâir Fransızca yazarları tarafından yazılmış eserlerin birkaçı, siyâsî kongrelere dâir birtakım Fransızca ve Türkçe kitaplar yığılmıştı. Diğer bir küçük masa üzerinde Şeyh Sinûsî'nin hediye ettiği iki *Kur'ân* duruyordu,, (*Yakın Tarihlerde Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c. 11, 1918-1922, İst., 1970, Yenilik Basımevi, s. 228, 251-52).

döner-dönmez tekrar Ankara yolculuğuna koyulacağım,, diyor²³. Onun Ankara'ya o sıralarda, daha sonraları ne zamân geldiği hakkında, Berthe G.G.'in muhtelif eserlerinin, başkaca kaynakların incelenmesiyle bilgi edinmek mümkündür ; fakat bu yolda da henüz etraflı bir inceleme yapılmış değildir.

Berthe G.G.'in, üzerinde durduğumuz *Le Nationalisme Turc*, neşir tarihi bakımından ilk eseridir ; bundan sonra dört eseri daha yayımlanmıştır: *Angora, Costantinople, Londres* (Paris, 1922, Librairie Armand), *La Nouvelle Turquie* (Paris, 1924, Librairie Armand Colin, 282 + 1 s.), *La Question Turque* (Paris, 1931, Ed. Berger-Lavrault, 373 s.), *Lyautey in Time* (Paris, 1937, Ed. Berger-Lavrault). Türkiye ile yakından ilgili bu eserlerden kısmen faydalanılmış ise de, ilki dışındakiler Türkçe'ye çevrilmemiş bulunuyor.

Ertuğrul Düzdağ'ın incelemesinde *La Nouvelle Turquie (Yeni Türkiye)* ile, *La Question Turque (Türk Mes'elesi)*'ün içindekiler kaydedildiği gibi, mühim görülen kısımlarından nakiller de yapılmıştır: Madame Gaulis'in 1922 Ekim'inde İzmir'de, Bursa'da Mustafa Kemal ile, İstanbul'da İngiliz Elçilik Müsteşarı Nevil Henderson'la, Lozan Sulh Konferansı hakkında ; Re'fet Paşa ; Paris'e dönünce Mösyö Pünkare; Lozan'da İsmet Paşa, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım, İstanbul'da Halife Abdül-Mecid Efendi ile görüştüğü anlaşılır. Eserde, 5 Haziran, 1923'de beşinci def'a Lozan'a gittiği, Rizâ Nur'la da görüştüğü²⁴, 22 Mayıs, 1923 tarihli *İleri* gazetesinde epeyi kısımları sansür edilen makâlesinin tam metninin bulunduğu da kaydedilmiş, Lozan Sulhu dolayısıyla epeyi bilgi de naklonulmuştur²⁵. *La Question*

²³ Fuad Pekin, a.y, s. 650; Gaulis'in el yazısıyla fotokopisi, s. 556-57. F. Pekin, Pierre adı dolayısıyla, "Madame Gaulis'in oğludur,, notunu vermiştir; yanılmıyorsak bu, Mareşal Lyautey'nin yeğeni, ba'zı eserleri de bulunan Pierre Lyatuey'dir. F. Pekin, mektubun fotokopisinin yukarıdaki kayde dayanarak, Rabat seyahatının 6-7 Ocak'ta yapılmış olması ihtimalini öne sürmüştür. 6 Ocak'ta Adana'dan ayrıldığına göre (Y.bk., not — 21), Rabat'a o günlerde gittiğini söyleyebilir. F. Pekin'in makâlesinde, bir münâsebetle, aynı mektuptan alındığı kaydedilen, "İki Lozan seyahatim sırasında Mustafa Kemal'in şifâhî mesajlarını, i'timâd ettiği bir kimse, bana Paris'te bildirmişti,, cümlesi (S. 640), mektubun ne fotokopisinde, ne tercemesinde vardır. Bunun, bir başka beleden alındığını sanmaktayız.

²⁴ *Dünden Yarına*, İst., 1978, Fâti Matbaası, s. 331. Eserde, Rizâ Nur'un *Hayât ve Hâtıratım* adlı kitabına dayanılarak nelerden bahsettikleri, Madame Gaulis hakkında, "gâyet iyi zan ve tahmin ediyorum ki Fransa Hâriciye Nezâreti'nin câuslarından,, düşüncesinde olduğu da kaydedilmiştir.

Tevfik Bıyıkoglu, 17 Ekim, 1920'de Dâmad Ferid Kabinesi'nin düşmesi üzerine, "İ'tilâf Devletleri'nin, İstanbul'da iş başına gelen Tevfik Paşa kanalıyla Ankara ile tamâs,, aradıklarından, bu münâsebetle Ankara'ya gönderilen hey'et ve şahıslardan, "Tanınmış yazarlardan ve Fransız Genel Kurmayı'nın yakınlarından Bayan Berthe Georges-Gaulis'i (11 Şubat, 1921 — 30 Nisan, 1921) Atatürk'ün nezidine göndermelerinden bahsetmiş, bunun, "Türk da'vâsının zafere doğru yürüdüğünü ve Yunanlılar'a karşı ilk zamânlarda gösterilen güvenin sarsıldığını açıkça,, gösterdiğini yazmıştır (*Tırakya'da Milli Mücadele*, c. 1., Ankara, 1955, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 409 v.d.). Bu kayıddan, Berthe G.G.'in Türkiye'ye resmen gönderildiği anlaşılır.

²⁵ A.e., s. 325-35. *Üçüncü Çehre—Berthe Georges-Gaulis*, Ertuğrul Düzdağ'ın eserinin son bölümünü teşkil ettiğini de söyleyelim (S. 301-344). Bu bahiste, Mareşal Lyautey, Hilâfet hakkında fikirleri, onun ve Pierre Lyatuey'nin eserleri, Türkiye ile münâsebetleri hakkında,

Turque'ün, 15 Eylül, 1915'de Mustafa Kemal'in VI. Mehmed ile neler konuştuğundan başlayarak, Türk-Fransız ilişkileri, Lyautey'nin Saltanat ve Hilâfet hakkında düşünceleri ve Lozan'da Türk diplomatlarının tecrübesizliği, Mustafa Kemal'e muhâlefet, yeni idâre, isyanlar, şapka devrimi, dejenerer me'murlar, v.b. mes'eleleri içine aldığı görülür. Türkiye aleyhinde fikirlere de epeyi yer verilen eser, 1927 *Nisan'ında Ankara, Bugünkü Durum (1928-31)* başlıklı 10 ve 11'inci bahisler ile *Netice*'lenmiştir²⁶.

Türkiye hakkındaki eser ve makâleleriyle dış basında da oldukça şöhret kazanan Berthe G.G.'in ba'zı incelemeleri kaynak olarak da kullanılmıştır:

"Avrupa'da ve bilhassa Fransa ve İtalya'da, Türkiye'nin hemen-hemen yalnızlığa terk edildiği bir zamanda, Rumlar ile Ermeniler'in müteaddid propaganda yazılarına karşı,, çalışmalarının, hizmetlerinin te'siri küçümsenmeyecekler arasında Berthe G.G.'in de adı geçer²⁷. İnönü Cebhesi'nde gördüklerini anlattığı *What I Saw on the Front Commanded by Marshal İsmet Paşa — Eye Witness Account of Anglo-Greek Excesses Near Eski-shahr* başlıklı yazısı, Londra'da çıkan *Islamic News (İslâm Haberleri)* dergisinin 16 Haziran, 1921 tarihli 33'üncü sayısında yayımlanmıştır²⁸. Paris'te çıkan *Le Matin* gazetesinin 2 Ocak, 1923 tarihli sayısındaki *Angora* adlı baş-makâle ile²⁹, Pierre Benoit'nun Paris'te basılan *Le Journal*'in 5 ve 6 Mart, 1923'de *Angora sous la nège (Kar Altındaki Ankara)* ve *L'Avenir d'Angora, capital de la Nouvelle Turquie (Yeni Türkiye'nin Başkenti Ankara'nın Geleceği)* makâlelerinde de, Berthe G.G.'in yazdiklarından faydalanılmıştır³⁰.

Berthe Georges-Gaulis'in *Türk Milliyetçiliği* adlı eserinde İstiklâl Savaşı'mız, İngiliz Emperyalizmi'ne karşı Türkler'in mücâdelesi olarak ma'nalandırılmıştır; çünkü müttefikli Fransızlar'ı arkadan vuran, Yunan taarruzunu sevk ve idâre eden İngilizler'dir. Bu yüzden İngilizler'e karşı duyulan kini, Türk-Fransız dostluğunu kuvvetlendirici fikirlere çok yer verilmiştir.

Berthe G.G.'in gittiği memleketlerin tarihine, o günlerde ne hâlde bulunduğuna dâir, işleyeceği konuyu hazırlayıcı bilgiye sâhip olarak ele alan iyi bir gazeteci, kullanacağı malzemeyi seçme bakımından çok başarılı olduğu görülür. İstiklâl Savaşı'nın ilk iki yılında

Madame Gaulis'le ilişkileri sebebiyle bilgi verilmiştir. Bu yazımızda faydalandığımız kaynaklardan çoğunun görüldüğü, ehemmiyetsiz bulduğumuz için zikretmediğimiz başkaca kaynaklardan da faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Gaulis'in eserlerinden nakledilen ba'zı kısımların, Atatürk'le ilgili bibliyografyalardaki ba'zı eksikleri tamamlayıcı olduğu da kayde değer.

²⁶ A.e., s. 335-42.

²⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara, 1971, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 166.

²⁸ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919 — 1938)*, Ankara, 1979, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 403-405, cvii. Türkçe olarak çok kısa hulâsası da verilmiştir (S. cix, nu 9). Bu yazıda anlatılanların, üzerinde durduğumuz *Türk Milliyetçiliği* adlı eserin *Eskişehir ve İsmet Paşa'nın Cebhesi'nde: Nisan 21* başlıklı bölümlerinde daha geniş olarak anlatıldığı, ba'zı kısımlarının aynen bulunduğu görülmektedir (S. 129 v.d.).

²⁹ Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk Devrimi (1922-24)* c. 1., Ankara 1981, Türk Tarih Kurumu Basımevi, nu. 69, s. 187, xxx.

³⁰ Bilâl N. Şimşir, a.e., nu. 90 ve 91, s. 230-235, xxxii

görüp işittiklerini çok defa günü-gününe not etmiş, bu husûsta başkalarının yazdığı mektup, rapor, v.b. belgelerden faydalanmış, o savaş yıllarını hemen-hemen her yönü ile, çekici ve duygulandırıcı üslûbuyla anlatıp canlandırmıştır. Mülâkât bakımından en yetkili, en elverişli kimseleri seçmek yönünden de ustadır ; bu yüzden, Türkiye'nin o savaş yıllarındaki siyâsi vaz'iyeti, hattâ geleceği, milliyet anlayışı hakkındaki fikir ve hükümlerinin çoğu yerinde ve isâbetlidir. *Türk Milliyetçiliği* adlı eserinin dilimize çevrilmiş olmasını şükranla karşılamaktayız. Berthe Georges-Gaulis'in başka eserlerinin, siyâsi bakımdan mühim şahsiyetlere gönderdiği el yazısıyla mektuplarının, o devirler üzerinde çalışanlarca incelenmesinin, ba'zı mes'eleleri aydınlatma bakımından faydalı olacağı kanaâtine varmış bulunduğumuzu da söyleyelim.

Ankara—31 Mayıs, 1982
FEVZİYE TANSEL